

КИЇВСЬКА ШКОЛА ЕКОНОМІКИ

МАГІСТЕРСЬКА ПРОГРАМА «СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

ДИПЛОМНА РОБОТА

**«Соціально-психологічні чинники обрання молоддю мови
неформального спілкування»**

Студент: Олег Балакін

Наукова керівниця: Губеладзе І.Г.

Для здобуття освітнього ступеня: Магістр

за спеціальністю: С4 Психологія

Освітня програма «Соціальна психологія»

Київ 2026

ЗМІСТ

Анотація	3
Вступ	5
РОЗДІЛ 1. Соціально-психологічний зміст обрання мови спілкування	9
1.1. Теоретичні підходи до вивчення мовної поведінки	9
1.2. Мовна, національна і громадянська ідентичність молоді	15
1.3. Соціально-психологічні чинники обрання мови спілкування	24
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників обрання молоддю мови неформального спілкування	35
2.1 Методологічний дизайн дослідження	38
2.2 Емпіричний аналіз соціально-психологічних чинників обрання мови спілкування молоддю	49
2.3 Практичні рекомендації до інтервенцій в сфері мовної політики та дискусія	91
ВИСНОВКИ	102
Список використаних джерел	105

Анотація

У роботі досліджено соціально-психологічні чинники обрання молоддю мови неформального спілкування в сучасній Україні. Теоретична рамка поєднує підходи теорії соціальної ідентичності, мовних доменів, суб'єктивної етнолінгвістичної мовної життєздатності, теорії запланованої поведінки та ін. Емпірична частина побудована як змішане дослідження: проведено глибинні інтерв'ю з молодими людьми з різними мовними траєкторіями, а потім онлайн-опитування 569 респондентів віком 18-35 років, які проживають в Україні. Результати показують, що велику частину дисперсії мовної поведінки, - яка була концептуалізована у 2 способи: як мовний режим і як мовний перехід, - пояснюють біографічні чинники первинної мовної соціалізації; серед соціально-психологічних чинників стійкий ефект показують переживання української мови як «своєї» та нижчий рівень російськомовних бар'єрів, пов'язаних зі звичкою, емоційною близькістю і самовираженням. Намір перейти на українську також пов'язаний із нормами близького кола. Виявлено доменну нерівномірність: українська частіше використовується у публічних і сервісних ситуаціях, ніж у сім'ї та серед давніх друзів. Виявлено, що при аналізі частоти використання української мови додатково проявляється вплив інших соціально-психологічних чинників: суб'єктивної етнолінгвістичної життєздатності, мовної самоефективності тощо, причому в різних доменах - по-різному. Запропоновано рекомендації для м'яких мовних інтервенцій, орієнтованих на підтримку практики, нормалізацію поступового переходу та зниження тиску.

Ключові слова: мовний перехід, мовний режим, мовна поведінка, мовна ідентичність, молодь, мовні домени, соціальні норми, етнолінгвістична життєздатність мови.

Кількість слів у роботі: 18 822.

Abstract

This study examines the socio-psychological factors influencing young people's choice of language for informal communication in contemporary Ukraine. The theoretical framework combines approaches from social identity theory, language domains, subjective ethnolinguistic vitality, the theory of planned behavior, and others. The empirical part is designed as a mixed-methods study: in-depth interviews were conducted with young people with diverse language trajectories, followed by an online survey of 569 respondents aged 18 - 35 living in Ukraine. The results show that a large part of the variance in language behavior - which was conceptualized in two ways: as a language regime and as a language transition - is explained by biographical factors of primary language socialization; among socio-psychological factors, a consistent effect is shown by the perception of the Ukrainian language as "one's own" and lower levels of Russian-language barriers related to habit, emotional closeness, and self-expression. The intention to switch to Ukrainian is also linked to the norms of one's close circle. The analysis of the frequency of Ukrainian language use revealed the influence of other socio-psychological factors, such as subjective ethnolinguistic vitality and linguistic self-efficacy, with these factors manifesting differently across various domains. Recommendations are proposed for soft language interventions aimed at supporting language use, normalizing the gradual transition, and reducing pressure.

Keywords: language transition, language regime, language behavior, language identity, youth, language domains, social norms, ethnolinguistic vitality of a language.

Number of words: 18 822.

Вступ

Починаючи з проголошення Україною незалежності, мовна ситуація завжди була динамічною. Інколи ця динаміка була помітна тільки в горизонті років, інколи набувала хвилеподібного характеру (як-то в 2014 р. і особливо після 2022 року) (Кулик, 2023; Кулик, 2026).

Вибір російської чи української мови для неформального спілкування, принаймні в масовій свідомості, часто був пов'язаний з індивідуальними, регіональними і національними ідентичностями, що надає цьому питанню соціально-психологічний вимір.

Після повномасштабного вторгнення 2022 року використання української мови як основної вкотре зросло. Наприклад, згідно з повідомленням дослідницької агенції Info Sapiens, частка респондентів, які зазначали, що спілкуються виключно українською мовою, стабілізувалася на рівні 60%, порівняно з приблизно 45% напередодні повномасштабного вторгнення (Info Sapiens, 2026). Навіть враховуючи, що зміни в даних можуть частково пояснюватися тим, що за кордон виїхали в першу чергу мешканці регіонів, де російська мова була відносно більш поширена, і зараз вони не потрапляють у вибірки, ми спостерігаємо масштабні зміни мовного ландшафту у вкрай короткі історичні терміни.

Втім, деякі люди з різних регіонів та вікових груп свідомо обирають російську мову як основну. Дослідження показують, що ефект швидкої “мобілізаційної” українізації вже вичерпано і мовна ситуація знайшла нову рівновагу (KMIC, 2026; Info Sapiens, 2026).

Дане дослідження сфокусоване в першу чергу на молоді. Саме молодь незабаром стане основою економічно активного населення і громадянського

суспільства. З іншого боку, в медіа можна почути гучні заяви, що використання української мови молоддю скорочується (Укрінформ, 2025).

З цієї точки зору важливо дослідити чинники мовного переходу для молоді.

Отже, **дослідницьке питання** даної роботи наступне: які соціально-психологічні чинники і в якій мірі впливають на те, що деякі молоді люди легше зважуються на мовний перехід, а інші від нього утримуються?

Мета дослідження: визначити соціально-психологічні чинники обрання молоддю тієї чи іншої мови неформального спілкування.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз чинників вибору молоддю мови неформального спілкування;
2. Емпірично дослідити і визначити соціально-психологічні чинники обрання молоддю мови неформального спілкування;
3. Розробити рекомендації для використання в масових комунікаціях та в системі освіти для підвищення готовності молоді обирати українську мову для неформального спілкування.

У даному дослідженні використовується змішаний пошуково-підтверджувальний дизайн у такій послідовності:

- пошуковий дизайн: в процесі теоретичного аналізу уточнюється механізм впливу національної ідентичності на мовний перехід, виділяються конкретні соціально-психологічні чинники, що впливає на уточнене формулювання дослідницького питання та гіпотез;
- Підтверджувальний дизайн: перевірка наявності статистично значущого зв'язку між теоретично передбаченими соціально-психологічними чинниками мовного переходу та 1) реальною мовною поведінкою та 2) наміром її зміни.

Гіпотези дослідження

На початку дослідження пропонується розглянути гіпотези у наступному широкому формулюванні. В результаті теоретичного аналізу формулювання гіпотез буде уточнено.

Початкова нульова гіпотеза (H₀):

Зміна мови неформального спілкування молоддю не зумовлена соціально-психологічними чинниками (такими як рівень мовної, національної та громадянської ідентичності, почуттям групової належності, соціальними установками й уявленнями про престижність мови, рівнем громадянського залучення, впливом кола спілкування тощо).

Початкова альтернативна гіпотеза (H₁):

Зміна мови неформального спілкування молоддю зумовлена соціально-психологічними чинниками, такими як рівень мовної, національної та громадянської ідентичності, почуттям групової належності, соціальними установками й уявленнями про престижність мови, рівнем громадянського залучення, впливом кола спілкування тощо.

Методи дослідження

Дизайн дослідження передбачає поєднання теоретичних та емпіричних методів.

Теоретичні: 1) аналіз – для опрацювання наявної теоретичної рамки; для дослідження даних кількісних та якісних досліджень; 2) синтез – для виокремлення значущих повторюваних механізмів і чинників у даних досліджень; 3) моделювання – для побудови моделі взаємодії окремих соціально-психологічних чинників мовного переходу; 4) узагальнення – для формування фінальних висновків та рекомендацій.

Емпіричні. 1) Якісні: Глибинні інтерв'ю та фокус-групи: для уточнення операціоналізації, виявлення бар'єрів для мовного переходу, виявлення

способу опису мотивів та бар'єрів переходу респондентами. 2) Кількісні: Опитування: для кількісної оцінки груп молоді, що здійснила мовний перехід або утрималась від нього; для підтвердження чи спростування чинників на шляху до мовного переходу; для перевірки запропонованих гіпотез.

Наукова новизна

Вперше побудовано і перевірено трирівневу модель соціально-психологічних чинників мовного переходу української молоді.

РОЗДІЛ 1. Соціально-психологічний зміст обрання мови спілкування

1.1. Теоретичні підходи до вивчення мовної поведінки

У межах цієї роботи мова розглядається в першу чергу як соціально-психологічний феномен, а не як лінгвістична система чи культурний атрибут. Для предмета соціальної психології мова важлива тому, що вона пронизує всі форми соціальної взаємодії: через неї люди не тільки передають інформацію, але й інтерпретують поведінку інших, категоризують соціальний світ, будують свої уявлення про групову належність, дистанцію, статус, солідарність і норми взаємодії (Краус та Чу, 1998; Забродська, 2025). Згідно з теорією підлаштування мовлення (communication accommodation theory), 1) людина може підлаштовувати мовлення до співрозмовника, 2) мовний вибір може зменшувати або збільшувати соціальну дистанцію, і 3) мова може сигналізувати солідарність, дистанцію, статус, владу, належність (Джайлз та ін., 2023).

Інакше кажучи, в контексті соціальної психології мова не може сприйматися як нейтральний канал комунікації: вона бере участь у формуванні соціального сприйняття, групових меж і, власне, ідентифікації.

Саме тому вибір мови неформального спілкування може трактуватися як специфічний вид соціальної поведінки: він відображає не лише компетентність чи звичку мовця, а й те, як індивід бачить себе у стосунках з іншими і як хоче бути “прочитаним” у конкретному соціальному контексті (Краус та Чу, 1998; Кеблусек та ін., 2017).

Такий підхід особливо важливий у контексті сучасної України, де українська та російська мови протягом тривалого часу були не просто альтернативними кодами, а соціально навантаженими символами,

пов'язаними з уявленнями про легітимність, престиж, близькість, публічну доречність і групову належність (Запрудський, 2007; Кулик, 2011; Кулик, 2024). Тут доречно зазначити підхід Бурд'є, який стверджував, що мова одночасно сигналізує про розподіл влади між різними мовними групами в суспільстві, а також відтворює його, виступаючи як специфічний сигнал про приналежність до влади (Бурд'є, 1991). Тому для цілей даного дослідження мова цікавить нас не як абстрактна групова ознака, а як поведінка у взаємодії індивідів та груп і прояв певних соціально-психологічних атитюдів. Людина може починати розмову українською, продовжувати її російською, змінювати код залежно від співрозмовника чи ситуації, підлаштовувати мовлення до очікувань конкретного середовища або, навпаки, використовувати мову як спосіб позначити власну відмінність від цього середовища (Фішман, 1965; Рейд та Джайлз, 2005).

У цьому контексті зазначимо підхід Фішмана, який стверджував, що вибір мови спілкування є завжди соціально зумовленим, і визначав специфічні контексти, в яких існують усталені очікування щодо мови спілкування, як мовні домени (Фішман, 1965; Фішман, 1967). За Фішманом зміну мовної поведінки індивіда можна інтерпретувати як поступову накопичувальну зміну частоти виборів на користь іншої мови в одному або різних мовних доменах (Фішман, 1965). Соціально-психологічні дослідження мовної поведінки показують, що вона часто виконує сигнальну функцію: через неї індивід позначає близькість, дистанцію, солідарність, конформність або автономію (Джайлз та ін., 2023; Кеблусек та ін., 2017). Таким чином, питання, якою мовою говорить людина в багатомовному середовищі, майже завжди пов'язане з питанням, які соціальні смисли вона в це вкладає і які соціальні смисли зчитують оточуючі. Зазначимо, що підхід Фішмана, який передбачає різну мовну поведінку залежно від поточного мовного контексту (домену),

підтверджується як існуючими дослідженнями на українському матеріалі (Борисов та ін., 2025), так і даними даного дослідження.

Зазначимо також, що в літературі існують різні підходи до осмислення соціально-психологічного феномену спільноти російськомовних в Україні. В більш ранніх роботах російськомовних аналізували як спільноту з власною колективною ідентичністю (Васютинський, ред., 2012); відповідно, належність до такої спільноти для індивіда означає не тільки певний тип мовної поведінки, але може розглядатися як елемент соціальної самоідентифікації. Полемізуючи з цією інтерпретацією можна спертися на роботи Кулика, який в кінці 2010-х - на початку 2020-х стверджує, що російськомовність не обов'язково створює окрему колективну ідентичність (Кулик, 2023; Кулик, 2018/2022). Це добре узгоджується з емпіричними даними Кухарук, яка не знаходить великої різниці між вираженістю етнічної ідентичності різних етномовних груп студентів, а також даними даного дослідження (Кухарук, 2020). В цьому ж руслі про етнічну розмаїтість російськомовної спільноти та розбіжність між етнічністю і мовою як одну з її ключових рис висловлюється О. Михальчук (Михальчук, 2021). Загалом це не означає, що російська мова не є маркером міжгрупової відмінності в принципі, радше говорить про те, що використання російської мови в сучасній Україні не слід автоматично інтерпретувати як виражену етнічну самоідентифікацію, окрему від української.

Окрім погляду через призму мовних доменів, згаданих вище, важливим елементом соціально-психологічного підходу до мови є мовні установки (language attitudes). У літературі вони розглядаються як багатокomпонентні соціальні оцінки, що включають когнітивні, афективні і поведінкові компоненти (Гаретт, 2010). Це означає, що люди оцінюють не лише мову як таку, а й її носіїв, стилі мовлення, акценти, доречність мови в певних

ситуаціях, престиж, правильність, природність або статусність (там само). Для українського контексту це дуже важливо, оскільки, у відповідності до підходу Бурд'є, українська та російська мови в суспільній свідомості довгий час асоціювалися з різними соціальними смислами і різними доменами використання (Бурд'є, 1991; Кулик, 2011). Саме тому, як буде показано нижче, молода людина може вважати українську мову морально правильною, політично бажаною, культурно значущою, але не сприймати її як доречну для окремих мовних доменів - наприклад, для спілкування з сім'єю. Виходячи з доменного розуміння мовного ландшафту, можна припустити, що мовні атитюди також можуть бути не універсальними, а залежати від конкретного мовного домену.

Підсумовуючи, наявність загалом позитивних мовних атитюдів, в їхніх афективних і когнітивних компонентах, не обов'язково переходить у відповідну мовну поведінку (Гаретт, 2010; Ширан, 2002; Ширан та Вебб, 2016).

Одним із можливих способів пояснити, як мовні атитюди і соціальні оцінки переходять у конкретну мовну поведінку, може бути застосування до цієї проблеми теорії запланованої поведінки Айзена. У межах цієї логіки намір формується під впливом трьох груп чинників: ставлення до поведінки, суб'єктивних норм і сприйнятого контролю (Айзен, 1991). Якщо ми застосуємо цю логіку до мовного переходу, можна сказати наступне. По-перше, людина формує ставлення до поведінки "говорити українською": вона оцінює вигоди і витрати, наприклад, відчуття більшої узгодженості зі своїми цінностями, можливе схвалення з боку інших, але також ризик дискомфорту, помилок або втрати звичної легкості самовираження. По-друге, значення мають і суб'єктивні норми: що, на думку конкретного індивіда, від нього очікують значущі інші, наприклад, друзі, партнери, батьки тощо. По-третє,

важливим є сприйнятий контроль: чи вважає людина, що реально може підтримувати нову мовну поведінку, чи має достатній словниковий запас, вправність, психологічну впевненість і середовище для практики. У випадку мовного переходу цей третій компонент є особливо важливим, тому що позитивне ставлення до мови і підтримувальні соціальні норми не обов'язково переходять у дію, якщо людина не вірить у свою здатність стабільно говорити нею (Лондрі та ін., 2022).

Тут важливо згадати ще одне важливе для цієї роботи положення: соціальна психологія давно встановила, що намір і поведінка не є тотожними. Соціально-психологічні роботи і метааналізи зокрема показують, що між ними існує розрив: індивіди можуть вважати дію правильною, планувати її, навіть декларувати намір її здійснення, але врешті-решт не приступати до реалізації цього наміру на практиці (Ширан, 2002; Ширан та Вебб, 2016). Це може бути прямо застосовано до мовного переходу, де людина в цілому погоджується з необхідністю говорити українською, має позитивні мовні атитюди, але продовжує спілкуватися російською.

Водночас пояснення мовної поведінки лише через установки, норми і контроль було б недостатнім, хоча б тому, що воно не пояснює, звідки беруться самі норми й установки. Як було сказано вище, мова не є просто нейтральним способом передачі інформації - це також маркер групової належності. У цьому сенсі мова прямо пов'язана із соціальною ідентичністю, теорія якої була розроблена в класичних роботах Теджфела і Тернера, що показали: люди прагнуть позитивної соціальної ідентичності, а для цього здійснюють соціальне порівняння і намагаються досягти позитивної психологічної відмінності своєї групи від інших груп (Теджфел, 1974; Теджфел та Тернер, 1979). У контексті мовної проблематики це означає, що мова стає не тільки інструментом комунікації, а й ознакою, через яку

проводиться відмінність між групами і створюється вказана позитивна психологічна відмінність (Теджфел, 1979; Джайлз та Джонсон, 1987). Більше того, як зазначає Кеблусек, соціальні групи не є фіксованими сутностями, а активно визначаються й узгоджуються через внутрішньо- та міжгрупову комунікацію, в якій мова відіграє центральну роль як засіб вираження соціальної ідентичності та окреслення групових меж (Кеблусек, 2017).

У цій комунікації мова не має позитивного чи негативного значення автоматично: як вказував Фішман у своїх роботах, вона може набувати як роз'єднувального міжгрупового, так і об'єднувального міжгрупового характеру залежно від більш високорівневих соціальних процесів (Фішман, 1965; Фішман, 1967). Таким чином, саме в тих ситуаціях, коли мова стає релевантним маркером інгрупи й аутгрупи, її вибір відбувається як певне самопозначення належності до групи і стає не просто практичним актом, а й певним сигналом для оточуючих, “дозволяючи швидко розпізнавати своїх і чужих” (Кеблусек та ін., 2017).

Безпосередньо на логіку теорії соціальної ідентичності спираються Джайлз і Джонсон у своїй теорії етнолінгвістичної ідентичності, яка найбільш комплексно розглядає питання мовного переходу в соціальній психології. Центральна ідея цієї теорії полягає в тому, що мовна поведінка залежить не лише від об'єктивних соціолінгвістичних умов, а й від того, як члени групи інтерпретують ці умови (Джайлз та Джонсон, 1987). Інакше кажучи, люди реагують не на реальний стан чи перспективу своєї мови, а на те, як вони сприймають свою мовну спільноту: як сильну, значущу, життєздатну, гідну підтримки і здатну зберігати відмінність (Джайлз та Джонсон, 1987). Звідси походить розроблений ними та деякими іншими авторами концепт суб'єктивної етнолінгвістичної життєздатності, який був далі розвинений у низці робіт (Ехала, 2010а; Ехала, 2010b). Концепт суб'єктивної

етнолінгвістичної життєздатності є важливим тому, що він показує: ідентифікація з нацією, країною чи суспільством сама по собі не призводить до змін мовної поведінки. Потрібна також суб'єктивна віра спільноти в життєздатність своєї мови, у її здатність забезпечувати значні соціальні й кар'єрні результати саме через використання цієї мови (Джайлз та Джонсон, 1987; Запрудський, 2007; Ехала, 2010б). В контексті розриву між наміром та мовною поведінкою саме саме суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність може бути механізмом, чому позитивні мовні атитюди і наявність наміру можуть не конвертуватися у зміну поведінки.

Повертаючись до перспективи мовних доменів Фішмана, зазначимо, втім, що навіть за наявності всіх зазначених умов - позитивних мовних атитюдів, національної ідентифікації і віри в життєздатність власної мови - мовний перехід ніколи не буде одномоментним і всеохопним, бо різні домени мають свої обмеження і свою специфіку, яку не можна змінити одномоментно (Фішман, 1965; Кулик, 2024).

Отже, як ми бачимо, мова з точки зору соціальної психології є не просто інструментом передачі інформації, а важливим соціальним сигналом, способом підкреслювати межі між групами, позначати для себе і для оточуючих власну групову належність і створювати позитивну психологічну відмінність за такої необхідності (Кеблусек та ін., 2017; Теджфел і Тернер, 1979). На цьому етапі можемо перейти до питання зв'язку між українською ідентичністю та вибором мови неформального спілкування молоддю.

1.2. Мовна, національна і громадянська ідентичність молоді

Розглянувши мову як соціально-психологічний феномен, перейдемо до питання ідентичності та їхнього взаємозв'язку. Як було показано, це важливо в контексті даного дослідження, оскільки вибір мови спілкування не можна пояснити виключно ні через мовні установки, ані через ситуативну зручність чи звичку. У багатомовному середовищі мовна поведінка пов'язана, зокрема, з тим, як індивід визначає себе, до якої спільноти відчуває належність, які символічні ознаки цієї спільноти обирає як релевантні для себе і яким хоче бути сприйнятим іншими (Кеблусек та ін., 2017; Джайлз та ін., 2023). Також мова служить своєрідним інструментом регуляції групових норм, транслуючи та підтримуючи уявлення про “типового” представника групи (Кеблусек та ін., 2017).

У межах цієї роботи корисно провести розрізнення між мовною, національною та громадянською ідентичністю.

Під мовною ідентичністю ми будемо розуміти не просто володіння мовою або використання цієї мови, а саме переживання певної мови як своєї, внутрішньо близької, психологічно природної і придатної для автентичного самовираження (Ноелс та ін., 2014). Зауважимо, що використовуємо цей термін у вужчому сенсі, ніж “етномовна ідентичність” у О. Кухарук чи багаторівневе соціолінгвістичне поняття мовної ідентичності у Михальчук (Кухарук, 2020; Михальчук, 2021); мовна українська ідентичність передбачає афективно-особистісне переживання української мови як “своєї”, але не ширше відчуття належності до певної етномовної групи.

Громадянська ідентичність стосується передусім відчуття належності до політичної спільноти, держави, суспільства, до України як певного спільного

простору, а також відчуття власної відповідальності за стан справ у цій спільноті (Беллами, 2008; Пандей, 2018).

Українська національна ідентичність є відчуттям належності до етнічної спільноти і культури (в тому числі мови), але не передбачає політичного виміру та готовності діяти. Українська національна ідентичність протягом останніх десятиліть дедалі більше набувала інклюзивного громадянського характеру, що особливо добре показано в роботах Кулика. Він підкреслює, що використання російської мови не виключає сильної української належності, а українська ідентичність дедалі більше ґрунтувалася не лише на мові, а й на політичній лояльності, громадянській приналежності та підтримці держави. (Кулик, 2023). З цього можемо зробити декілька висновків. По-перше, хоча на рівні концептуалізації можна розрізнити громадянську і національну ідентичність, на рівні операціоналізації і подальшого вимірювання очікуємо, що ці два конструкти будуть надзвичайно сильно корелювати, і окремо оцінити їхню пояснювальну силу може бути потенційно важко. Другий висновок полягає в тому, що, згідно з Куликом, сильна українська ідентичність (ані громадянська, ані національна) може не означати автоматичного використання української мови в повсякденному спілкуванні.

Таким чином, ми вбачаємо, що саме мовна ідентичність може надати додатковий пояснювальний ефект, що забезпечить краще розуміння як тих випадків, де індивід переходить на українську мову, так і тих випадків, де він на українську мову не переходить. Це співвідноситься з підходом О. Кухарук, яка показала, що ключові міжгрупові відмінності серед українського студентства проявляються не стільки на рівні загальної етнічної ідентичності, скільки на рівні етномовної ідентичності, зокрема її афективного компонента (Кухарук, 2020). Звідси постає наступне питання: якщо ми маємо випадок, коли мовна інтеріоризація і національна ідентифікація не збігаються

автоматично, то за яких умов вони все-таки починають зближуватися? Іншими словами, коли українська ідентичність перестає бути переважно громадянською самоідентифікацією і починає впливати на фактичний мовний режим?

Після 2022 року значна кількість громадян змінила російську мову на українську у повсякденному спілкуванні, але це не спростовує повністю попередні спостереження Кулика, адже так само велика кількість громадян продовжує послуговуватися російською мовою (Кулик, 2024). Цей мовний ландшафт дає можливість дослідити, що було специфічного саме в тих людях, які змінили мовний режим протягом останніх років.

Для кращого розуміння цієї проблеми доцільно розглянути емпіричні дослідження зміни мовних режимів і співвідношення цих змін з ідентичністю, які були проведені на українському матеріалі або на матеріалі країн колишнього Радянського Союзу. Зокрема, Гришук і Коваленко порівнювали україномовних українців, російськомовних українців і російськомовних росіян-громадян України. Вони показали, що російськомовні українці можуть позитивно сприймати українську як етнічну або “свою” мову, але не обов’язково використовують її в повсякденній практиці (Гришук і Коваленко, 2019). Наявність такої групи вкотре підтверджує, що національна і навіть мовна ідентифікація можуть не завжди збігатися з мовними практиками, але також підказує наявність у суспільстві потенціалу для мовного переходу (там само).

Додатковим аргументом на користь складного взаємовідношення між ідентичністю та мовним режимом є робота Бокале, яка була проведена на українському матеріалі в Криму. Бокале досліджувала українську спільноту етнічних італійців, що мешкають в Керчі. Вона показала, що позитивні мовні атитюди і принаймні часткова італійська ідентифікація можуть стабільно

поєднуватися з російським мовним режимом і навіть залишати місце для певної частини української ідентичності (Бокале, 2015). Так само бачимо на прикладі дослідження Совік у Харкові, що українська мова могла виступати маркером національної ідентифікації, але це аж ніяк не означало витіснення російської мови з повсякденних доменів спілкування; російськомовна молодь у Львові теж демонструвала, що сильна проукраїнська ідентифікація і значна частка російської мови в реальному спілкуванні цілком можуть співіснувати (Совік, 2010; Вилегала, 2010). Отже, вкотре бачимо, що зв'язок між мовною практикою і національною або громадянською ідентифікацією є опосередкованим і неавтоматичним.

У випадку молоді це розходження між різними рівнями ідентичності може бути ще виразнішим. Для молодіжного віку характерна більш виражена залученість у процеси ідентифікаційного пошуку, тому ідентичність у цей період є особливо чутливою до контексту, соціальних мереж і нових життєвих переходів (Браньє та ін., 2021; Крокетті та ін., 2023). Молоді люди інтенсивніше проходять через зміну соціальних середовищ і, відповідно, мовних доменів: шкіл, університетів, перших професійних спільнот, нових міст, романтичних стосунків, нових дружніх мереж. Кожна така зміна потенційно створює нові нормативні очікування, нові форми самопрезентації та можливості для переоцінки власного мовного вибору. Саме тому молодь є особливо цікавою групою для дослідження мовного переходу: тут потенційно частіше можна спостерігати момент, коли стара мовна поведінка ще не втрачена, а нова ще не остаточно сформована.

Соціальна психологія давно виходить з того, що людина не має зафіксованої і назавжди сталої ідентичності, а актуалізує і проявляє різні аспекти себе залежно від соціальної ситуації, порівняльної рамки і кола взаємодії (Теджфел, 1974; Теджфел та Тернер, 1979).

Це означає, що хоча національна та громадянська ідентичності фоново завжди присутні у власному “я” респондента, його специфічна поведінка може визначатися нормами даного середовища і, відповідно, більш актуалізованою складовою його соціальної ідентичності, а також бажанням бути прийнятим у дану спільноту або, навпаки, дистанціюватися від неї (Кеблусек та ін., 2017). Схожим чином дивиться на діалог і мовлення вже зазначена вище теорія мовного підлаштування (Communication Accommodation Theory), а також роботи про зв’язок мови з груповою належністю. У цьому корпусі робіт зазначається, що мова використовується не лише для передачі змісту, а й для управління враженням, наближення до “своїх”, маркування власної автономії або позначення символічної лояльності (Кеблусек та ін., 2017; Джайлз та ін., 2023). Для молодіжної аудиторії, для якої нові мережі знайомств і нові середовища, як було показано вище, мають особливу вагу, ця самопрезентаційна функція мови може бути особливо сильною (Браньє та ін., 2021).

Саме тому неформальне спілкування залишається найбільш цікавим для дослідження мовної поведінки. Формальні домени, такі як освіта, державні сервіси і публічні простори, великою мірою регульовані нормативно. Натомість саме неформальне спілкування з друзями, близьким колом тощо, тобто приватна комунікація, є значно чутливішим до реальної мовної інтеріоризації (Фішман, 1965; Кулик, 2024). Якщо молода людина починає використовувати українську там, де немає формальних зобов’язань, це може свідчити про те, що мова включилася в її образ “я”, а також про те, що українська мова або очікується в даному мовному домені, або для мовця важливо продемонструвати цю частину власної соціальної ідентичності в даному соціальному середовищі (Джайлз та ін., 2023; Кулик, 2024). Загалом, можемо зробити висновок, що саме неформальне спілкування може бути

ключовим індикатором того, чи стала українська мовна ідентичність важливим складником соціальної ідентичності.

Додатково зазначимо вплив війни на використання української мови. Як було зазначено в багатьох дослідженнях, під впливом війни символічне значення української мови посилилося, а російська мова перестала бути нейтральною в більшості контекстів (Кулик, 2024; Вардіц та Мейр, 2024; Рацек та ін., 2024). Українська мова після 2022 року часто використовується для створення позитивної психологічної відмінності та позначення своєї належності до української національної та громадянської спільноти (Кулик, 2024; Рацек та ін., 2024). Разом з тим, як було зазначено вище, навіть переоцінка символічного значення мови нерівномірно впливає на зміщення мовної поведінки залежно від доменів (Кулик, 2024). Це ще раз підкреслює, що громадянська чи національна ідентичність і загалом ідентифікація себе з Україною впливають на реальний мовний режим лише опосередковано (Гришук та Коваленко, 2019; Кулик, 2023); виходячи з даних даного дослідження, зокрема, через мовну ідентичність та норми оточення.

Окремо зазначимо важливість онлайн-виміру в контексті мови і самопрезентації. Останні дослідження показують, що під впливом війни українська мова стала значно помітнішою саме в онлайн-комунікації, що може розглядатися як символічний акт демонстрації своєї української ідентичності (Рацек та ін., 2024). Для молодіжної когорти це важливо ще й тому, що цифрове спілкування є повноцінним способом соціалізації і загалом важливою сферою соціального життя. Відповідно, мовні, національні і громадянські ідентичності молоді формуються не лише в офлайн-колах, а й в онлайн-середовищі (там само).

Розглянемо коротко порівняльний досвід інших пострадянських країн у відході від російської до титульних мов. Цей досвід також показує, що мовний

перехід відбувався не лише під впливом державної політики, а й через зміну колективної ідентичності, престижу мови та уявлень про її життєздатність. Особливо показовим є балтійський досвід: для російськомовних у Латвії, Литві та Естонії використання державної мови виявилось “тісно пов’язаним з колективною ідентичністю”, причому “чим більше було використання мови, тим більш позитивним було відчуття власної ідентичності” (Ехала та Забродська, 2013). Це свідчить, що мовний перехід стає стійкішим тоді, коли нова мова починає не лише виконувати інтеграційну функцію, а й підтримувати позитивне відчуття належності. Подібну, хоча й менш лінійну логіку демонструє Казахстан: дослідження студентської молоді описує “трансформацію етнолінгвістичної ідентичності” під впливом мовної політики, сімейних мовних стратегій і освітнього вибору, але водночас фіксує “постійні флуктуації у етнолінгвістичній ідентичності” (Жаринбекова та ін., 2025). Отже, навіть там, де статус титульної мови посилюється, символічне зростання її значущості може випереджати повне витіснення російської з повсякденного вжитку.

Не менш важливо, що досвід Грузії та Молдови показує інший бік цього процесу: політичне дистанціювання від Росії саме по собі не гарантує швидкого зникнення російської з приватних і звичних доменів. У Грузії, попри тривалу дерусифікацію, російська зберігає помітну інструментальну цінність: у дослідженні молоді вона “вважається майже половиною респондентів корисною мовою”, тобто її практична корисність частково нейтралізує ефект політичного відмежування (Артоні та Лонго, 2020). У Молдові, своєю чергою, мовний перехід ускладнюється тим, що мовна і національна ідентичності довго залишаються розщепленими: опитування показують “збалансований статус молдавської/румунської та російської” (Цисцел, 2007), а новіші дані фіксують, що “російська залишається домінантною мовою медіаспоживання”,

навіть коли державна мова має високий символічний статус (OSCE High Commissioner on National Minorities, 2024). Таким чином, у порівняльній перспективі перехід від російської до національної мови постає не як автоматичний наслідок політичної лояльності, ідентифікації з національною спільнотою чи мовної політики, а як результат взаємодії ідентичності, престижу, звички, суб'єктивної користі та мовних доменів. Саме це й обґрунтовує потребу далі розглянути соціально-психологічні чинники мовного вибору більш системно.

У межах цієї роботи громадянська ідентичність розуміється як належність до України як політичної спільноти громадян - із відповідним почуттям членства, солідарності, прав та обов'язків щодо спільної держави (Белламі, 2008; Пандей, 2018).

Натомість національна ідентичність розуміється ширше - як належність до української нації як історико-символічної спільноти. Як було показано, в сучасних українських умовах національна та громадянська ідентичність, хоча і не є тотожними, сильно збігаються (Кулик, 2023).

Мовна ідентичність пов'язана з відчуттям української мови як "своєї" і теоретично має бути тісніше пов'язана з реальними мовними практиками. Тим не менш, як було показано вище, будь-який тип самоідентифікації з національною спільнотою, включно з мовною ідентифікацією, не забезпечує автоматичну зміну мовного режиму.

Саме тому доцільно системно оцінити можливий вплив на вибір мови неформального спілкування інших соціально-психологічних чинників. Більшість з них вже було згадано вище. В наступному підрозділі спробуємо систематизувати усі потенційно значущі соціально-психологічні чинники, спираючись на їхній очікуваний вплив.

1.3. Соціально-психологічні чинники обрання мови спілкування

Після розмежування мовної, національної та громадянської ідентичностей логічно перейти до інших соціально-психологічних чинників, які можуть бути пов'язані з вибором молоддю мови неформального спілкування. Саме цей підрозділ є ключовим для побудови теоретичної моделі дослідження, оскільки тут доцільно не лише перелічити можливі предиктори, а й впорядкувати їх за рівнем близькості до реальної мовної поведінки. Виходячи з попереднього аналізу, доцільно розрізняти щонайменше три рівні чинників: віддалені (фонові) чинники, які задають загальну рамку належності або самоідентифікації і символічного значення мови; проміжні чинники, які формують орієнтацію на певну мовну спільноту і оцінку її життєздатності; та безпосередні чинники, які найбільше пов'язані з готовністю та здатністю використовувати конкретну мову у повсякденному неформальному спілкуванні (Джайлз та Джонсон, 1987; Ехала, 2010а; Айзен, 1991). Зазначимо, що теоретичне припущення про віддаленість тих чи інших чинників не тотожне твердженню про їхню неважливість; метафорично їх можна назвати фундаментом мовної поведінки.

До фонових або базових чинників у першу чергу належать національна та громадянська ідентичності. Їх не слід розглядати як автоматичний тригер мовного переходу, як було показано вище, але вони задають загальний напрямок символічної належності до спільноти. Іншими словами, наявність вираженої національної та громадянської ідентичності можна розглядати як необхідний, але недостатній чинник мовного переходу (Кулик, 2023). Якщо людина визначає себе як частину української спільноти або українського

суспільства, підтримує Україну як політичну і моральну спільноту і самопрезентує себе через свою «українськість», то за інших умов це має підвищувати ймовірність того, що українська мова з часом буде сприйматися як більш релевантний і бажаний код спілкування порівняно з тими випадками, де така ідентичність менш виражена (Кулик, 2023; Тежфел та Тернер, 1979). Однак, як уже зазначалося, цього не може бути достатньо для передбачення і пояснення мовної поведінки.

Саме тому важливо розглянути інші групи чинників, зокрема проміжного рівня.

Сюди відносимо, зокрема, мовну ідентичність - переживання української мови як своєї. З точки зору соціальної психології це той рівень, на якому відчуття належності до відповідної спільноти починає набувати поведінкової форми (Джайлз та Джонсон, 1987; Ноелс та ін., 2014). Саме тому в моделі даної роботи мовна ідентичність розглядається як така, що має бути тісніше пов'язана з мовною поведінкою ніж національна або громадянська ідентичність. Це не тільки добре узгоджується з даними досліджень про російськомовних українців, наведеними вище, але і з сучасною соціально-психологічною літературою, яка показує, що символічна належність перетворюється на поведінкову лише тоді коли мова стає ключовою складовою соціальної ідентичності та внутрішньо прийнятним і бажаним способом самопрезентації та самовираження (Грищук та Коваленко, 2019; Лондрі та ін., 2022).

Наступний блок чинників проміжного рівня пов'язаний з мовними установками, соціальною оцінкою мови та її життєздатністю. Як було показано вище, люди оцінюють не тільки саму мову, а й її носіїв, престиж, нормативність, доречність і перспективність (Джайлз та Джонсон, 1987; Гаретт, 2010; Кулик, 2011). Це означає, що вибір мови неформального

спілкування залежить також від того, як українська мова сприймається в цьому контексті і чи дає мова реальні соціальні або символічні вигоди її носіям (Гаретт, 2010; Вардіц та Мейр, 2024). Саме тут особливо важливим стає концепт суб'єктивної етнолінгвістичної життєздатності, який вперше був запроваджений Джайлзом і Джонсоном, а потім неодноразово допрацьований теоретично і використаний емпірично; зокрема, Запрудський прямо показував на українському та білоруському матеріалі, що мовна поведінка пов'язана не лише з об'єктивним статусом мови, а й з тим, як сама мовна спільнота оцінює свою силу, перспективність і колективну суб'єктність (Джайлз та Джонсон, 1987; Запрудський, 2007; Ехала, 2010а; Ехала, 2010b). Джайлз і Джонсон, а слідом за ними і Ехала, трактують саме суб'єктивну етнолінгвістичну життєздатність як один з чинників, що пов'язує групову ідентифікацію, оцінку сили мовної спільноти та мовну поведінку (Джайлз та Джонсон, 1987; Ехала, 2010а).

З точки зору вибору мови неформального спілкування молоддю в Україні це означає, що ні громадянської, ні національної, ні навіть мовної ідентифікації з Україною недостатньо, якщо українська мова не сприймається як реалістичний, сильний, життєздатний інструмент дії та самопрезентації у соціальному світі. Зокрема, можемо ще раз зазначити роботу Запрудського, який показав абсолютно різне сприйняття української і білоруської мов у порівнянні з російською на матеріалі своїх емпіричних досліджень. Білорусь - це гарний приклад мовного середовища, де все ще висока національна та громадянська самоідентифікація не збігається з реальною мовною поведінкою в більшості випадків, у тому числі через низьке сприйняття суб'єктивної етнолінгвістичної життєздатності білоруської мови (Запрудський, 2007). Інші сучасні дослідження, в тому числі на українському матеріалі, показують, що символічна вага української мови після 2014 року і особливо після 2022 року

зростає, і це зростання супроводжується зрушеннями у сприйнятті її статусу і перспективності (Кулик, 2024; Вардіц та Мейр, 2024; Рацек та ін., 2024). Ми залишаємо суб'єктивну етнолінгвістичну життєздатність на проміжному рівні, оскільки як було показано у цитованій вище роботі Бокале (2015), сама по собі вона теж не забезпечує використання мови, яка високо оцінюється як життєздатна.

Розглянемо тепер групу найближчих чинників, які є також за своєю природою найбільш контекстуальними.

В першу чергу, це норми близького кола і пов'язане з ним бажання бути залученим до певної спільноти. З позиції теорії запланованої поведінки Айзена, а також соціальної психології груп, норми є одним із найсильніших чинників, що переводять ставлення в реальну дію (Айзен, 1991). Як було показано вище, молодь особливо чутлива до норм референтного кола. Як зазначає Кеблусек, ті члени групи, які більш послідовно відтворюють її комунікативні норми та використовують мову, що підкреслює зв'язок із інгрупою, зазвичай сприймаються як більш прототипові й мають вищі шанси на символічне лідерство та підтримку з боку інших. (Кеблусек, 2017). Якщо українська мова є мовою, яка відповідає соціальним нормам або хоча б є нейтральною в контексті соціальних норм найближчого кола, це має різко зменшувати бар'єр переходу; і навпаки (Айзен, 1991; Кулик, 2024). Перехід до мовних практик іншої групи може розглядатися як форма перетину соціальних кордонів: він пов'язаний не лише з прагненням до соціальної мобільності чи прийняття, а й з ризиком втрати автентичності, осуду з боку «своїх» та внутрішньої психологічної напруги, що робить такий перехід далеко не суто технічним актом (Кеблусек, 2017). У цьому сенсі норми близького кола є дуже важливим чинником мовного вибору. Зазначимо також, що, окрім норм, на молодь може впливати бажання бути залученим до певної спільноти, бути

“своїм”. У цьому випадку мова може бути вхідним квитком до певного середовища. Це добре узгоджується і з теорією соціальної ідентичності і зі згаданою вище Communication Accommodation Theory (Теджфел і Тернер, 1979; Джайлз та ін., 2023). Іншими словами, можна сказати, що мова - це не тільки засіб або спосіб говорити, але й спосіб належати (Кеблусек та ін., 2017).

Ще один блок чинників стосується сприйнятого контролю, мовної самоефективності та бар'єрів. Самоефективність у цьому контексті можна розуміти як віру людини у власну здатність стабільно, достатньо вільно і без надмірної внутрішньої напруги використовувати мову в соціальній взаємодії. У теорії запланованої поведінки це відповідає компоненту сприйнятого контролю (Айзен, 1991). Очевидно, що відчуття власної мови як недостатньо вправної або штучної може обмежувати потенційний мовний перехід, особливо в домені неформального спілкування, де мовлення є швидким, спонтанним, а також пов'язаним із самопрезентацією та самооцінкою (Лондрі та ін., 2022).

Якщо говорити про бар'єри, то вони не зводяться до суто технічного браку знань чи компетентності (тобто недостатньої сприйнятої самоефективності). Йдеться також про певну поведінкову інерцію, звичку і навіть глибшу прив'язаність до російської як мови дитинства, близькості, емоційної безпосередності та “справжнього себе” (Вардіц та Мейр, 2024; Протасова та Єленєвська, 2024). У попередніх українських соціально-психологічних дослідженнях подібна проблематика розглядається через питання мовних уподобань, самовизначення російськомовних громадян, їхньої адаптації до українського мовно-культурного простору та психологічних бар'єрів у ставленні до мовної українізації (Васютинський, ред., 2012). У цій роботі ці бар'єри операціоналізуються вужче - як індивідуально переживана складність виходу з російськомовного режиму,

пов'язана зі звичкою, самовираженням, близькістю та страхом втрати частини себе. Операціоналізований таким способом чинник може, з нашої точки зору, пояснювати, чому позитивні мовні установки і сильна національна самоідентифікація і навіть достатня самоефективність не завжди реалізуються у практичну зміну поведінки. Російська може залишатися мовою, через яку індивід переживає безпосередність, інтимність, відсутність самоконтролю і необхідності “перекладати в голові”, тоді як українська може бути ще інтеріоризована недостатньо, щоб виконувати ті самі глибинні функції (Вардіц та Мейр, 2024). Для молоді, яка часто перебуває у стані інтенсивної самопрезентації і соціального оцінювання з боку однолітків, цей бар'єр може бути особливо сильним.

Отже, зафіксуємо, що мовний вибір може бути пов'язаний із чинниками, різнонаправленими за дією.

Зазначимо також, що всі наведені чинники потенційно можуть набувати особливого значення в ситуації загрози ідентичності, що визначається в межах теорії загрози соціальної ідентичності. Вона не є сама по собі теорією мовної поведінки, але пояснює, чому певні символічні ознаки можуть різко посилювати свою вагу тоді, коли група переживає загрозу і потребує позитивної відмінності. Зокрема, серед загроз соціальної ідентичності в теорії зазначаються загрози категоризації, відмінності, цінності та прийняття (Бранскомб та ін., 1999). Для українського контексту це особливо релевантно, оскільки війна перетворила мову з буденного і нейтрального (до певної міри) соціального інструменту на значно більш навантажений символ національної та громадянської відмінності від агресора і морального позиціонування (Кулик, 2024; Карла та Константин, 2025).

У такій ситуації національна ідентичність може ставати тісніше пов'язаною з мовною поведінкою, що показано, в тому числі, і в дослідженнях,

проведених між 2014 і 2021 роками, а також після 2022 року. Українська мова для значної частини населення, молоді зокрема, стала не лише державною чи культурно цінною, а й легітимною і психологічно більш узгодженою з образом своєї спільноти і свого колективу (Кулик, 2024; Вардіц та Мейр, 2024; Рацек та ін., 2024). Водночас бачимо, що війна не скасовує дії описаних вище бар'єрів повністю, а, скоріше, змінює співвідношення між символічною лояльністю і повсякденною практикою, а також співвідношення між мовними доменами, де російська і українська мови залишаються припустимими і легітимними (Кулик, 2024).

Таким чином, мова є складним соціально-психологічним феноменом, а перехід на українську мову в неформальному спілкуванні є актом, який може бути пов'язаний із цілою групою соціально-психологічних чинників різного характеру.

На віддаленому (фоновому) рівні національної та громадянської ідентичності формується загальна символічна цінність української мови. При цьому висока символічна цінність не обов'язково автоматично переходить у мовну практику (Кулик, 2023; Кулик, 2024). Разом з тим, очікується, що вищий рівень вираженості української ідентичності позитивно пов'язаний із переходом на українську мову. Як було сказано вище, наявність української ідентичності в контексті мовного переходу пропонується трактувати у термінах необхідної і достатньої умов.

На проміжному рівні знаходяться мовна ідентичність, мовні установки та суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови.

На найближчому рівні чинників знаходяться норми найближчого оточення (сюди ж нами включено мотив бути включеним у значуще для себе коло), мовна самоефективність, російськомовні бар'єри (Айзен, 1991; Джайлз та Джонсон, 1987; Ехала, 2010а; Лондрі та ін., 2022).

Саме така модель найкраще узгоджується з розглянутими теоріями, а також із наявними українськими та закордонними дослідженнями. Окремо зазначимо, що крім трьох рівнів соціально-психологічних чинників модель включає базові соціально-демографічні чинники, а саме вік, стать, регіон походження та інше. Ці чинники не є соціально-психологічними за природою, але важливі в тому числі для контролю базових соціально-демографічних показників та забезпечення різноманітності вибірки.

Залежними змінними в цій моделі виступають 1) поточний мовний режим (як людина за самовизначенням спілкується зараз); 2) фактична зміна мови неформального спілкування на українську - відрізняється від попередньої змінної тим, що фіксується не поточний режим, а саме факт мовного переходу; та 3) намір змінити мову неформального спілкування на українську. Перед тим, як підвести підсумки розділу, сформулюємо уточнені гіпотези:

Н_{0.1}. Композитний показник української ідентичності не пов'язаний зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{1.1}. Композитний показник української ідентичності пов'язаний зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{0.2} Мовна українська ідентичність не пов'язана зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{1.2} Мовна українська ідентичність пов'язана зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{0.3} Суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови не пов'язана зі зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{1.3} Суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови пов'язана зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{0.4} Мовна самоефективність пов'язана не зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{1.4} Мовна самоефективність пов'язана зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{0.5} Російськомовні бар'єри не пов'язані негативно зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{1.5} Російськомовні бар'єри пов'язані негативно зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{0.6} Норми близького кола не пов'язані зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{1.6} Норми близького кола пов'язані зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{0.7} Мовні установки (атитюди) не пов'язані зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Н_{1.7} Мовні установки (атитюди) пов'язані зміною молоддю мови неформального спілкування з російської на українську.

Зазначимо, що точно такі ж чинники будуть перевірятися на зв'язок з наміром змінити мову неформального спілкування на українську.

Підсумуємо перший розділ даної роботи.

1. Даним дослідженням мова розглядається саме як соціально-психологічний феномен, а не лише як лінгвістична система, культурний атрибут чи нейтральний засіб комунікації. З точки зору соціальної психології мова бере участь у категоризації соціального світу, позначенні групових меж, самопрезентації індивіда та регуляції

соціальної взаємодії. Вибір мови неформального спілкування є різновидом соціальної поведінки і інколи соціальним актом, що відображає не тільки мовну компетентність або звичку, але й прагнення індивіда позначити близькість, дистанцію, належність, автономію чи символічну лояльність у конкретному соціальному контексті та/або мовному домені.

2. Національна та громадянська ідентичності в українських умовах не є тотожними, але перебувають у дуже тісному зв'язку. У сучасному українському випадку національна ідентичність стала більш громадянською, інклюзивною і тривалий період була толерантною до використання російської мови в повсякденному житті. У свою чергу, мовна ідентичність виражає емоційний та символічний зв'язок саме з національною мовою, а не зі спільнотою загалом. Як було показано, мовна ідентичність також не завжди означає автоматичну зміну мовного режиму. Тим не менше, вона є більш наближеною до реальної мовної поведінки, ніж національна та громадянська ідентичності, оскільки вона відображає переживання мови як своєї і внутрішньо близької.
3. Позитивні мовні установки також самі по собі не гарантують відповідної мовної поведінки, оскільки між ставленням до мови і наміром її використовувати, з одного боку, і реальною мовною практикою, з іншого боку, може існувати розрив, який зумовлюється нормами оточення, сприйнятим контролем, бар'єрами і силою звички, а також недостатньою інтеріоризацією мови, на яку планує перейти індивід.
4. Емпіричні дослідження як на українському, так і на пострадянському матеріалі показують, що сильна проукраїнська ідентифікація може поєднуватися зі збереженням російськомовної повсякденної практики.

Отже, це підтримує попередні теоретичні припущення, що зв'язок між ідентичністю та мовним режимом є опосередкованим.

5. Молодь є особливо важливою групою для дослідження мовного переходу, оскільки в молодіжному віці ідентичність, групові належності та мовні практики є більш флюїдними і залежними від нових соціальних середовищ, їхніх норм, бажаної самопрезентації та життєвих переходів (від батьків до студентського середовища, переїзду до іншого міста тощо).
6. Неформальне спілкування є ключовим контекстом для аналізу мовного вибору, тому що саме в ньому проявляється, чи стала українська мова не лише символічно значущою, але й реально інтеріоризованою як мова близькості, спонтанності та власного «я».
7. Теоретична модель дослідження розділяє всі соціально-психологічні чинники вибору мови на три групи за рівнем очікуваного зв'язку. Підкреслимо, що більш віддалені чинники, хоча й не конвертуються автоматично в мовну поведінку, є, з нашої точки зору, необхідними для фінального успішного результату (мовного переходу). Отже, ці три групи - це 1) фоновий чинник: композитна українська ідентичність (національна + громадянська); 2) проміжні: мовна ідентичність, мовні установки та суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність; та 3) безпосередні: норми близького кола, мовна самоефективність та бар'єри/звички.
8. Війна підсилила символічне значення української мови як маркера національної та громадянської належності, а також способу формування позитивної психологічної відмінності від агресора. Однак навіть за цих умов реальний перехід залишається нерівномірним, особливо в неформальному спілкуванні, і продовжує залежати від конкретного

домену, норм конкретного оточення, мовної інтеріоризації індивіда та індивідуальних бар'єрів.

9. Таким чином, перехід на українську мову в неформальному спілкуванні слід розглядати як багатофакторний процес, в якому різною мірою задіяні такі соціально-психологічні чинники як українська національна і мовна ідентичності, суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови, соціальні норми та відчуття власної спроможності виражати свої думки українською мовою тощо.

РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників обрання молоддю мови неформального спілкування

Другий розділ даної роботи складається з наступних блоків: по-перше, це обґрунтування дизайну дослідження, операціоналізація, методи і спосіб збору даних; по-друге, це аналіз отриманих емпіричних даних; і, по-третє, це дискусія щодо можливих поведінкових інтервенцій, державних політик, а також майбутніх досліджень.

В попередньому розділі була сформульована багаторівнева модель обрання мови неформального спілкування, у якій соціально-психологічні чинники згруповані за рівнем близькості до реальної мовної поведінки. Віддалені чинники, зокрема національна та громадянська ідентичності, задають загальний фон символічної належності до спільноти українців та лояльності до неї та держави, але не розглядаються як автоматичний тригер обрання іншої мови неформального спілкування. На проміжному рівні моделі можна виділити мовну українську ідентичність, мовні установки (атитюди), суб'єктивну етнолінгвістичну життєздатність української мови, а на найближчому до поведінки рівні можна визначити норми близького кола, мовну самоефективність, та бар'єри переходу, пов'язані з важливістю російської мови для соціальної ідентичності і звичкою її використання. Всі наведені чинники були виведені з теоретичного аналізу, який базувався на матеріалі класичної соціальної психології, а також на прикладних соціально-психологічних дослідженнях у сфері мовної поведінки.

Відповідно, в даному розділі перевіряється не один лінійний взаємозв'язок, а ціла низка чинників, а також робиться висновок щодо логічності запропонованої трьохрівневої їх організації. Окремо проводиться

аналіз, наскільки кожен додатковий рівень соціально-психологічних чинників додає пояснення у варіації реальної мовної поведінки. Додатково перевіряється не лише фактичний мовний режим або факт мовного переходу, а й намір перейти на українську мову, оскільки з точки зору теорії запланованої поведінки Айзена намір і поведінка, хоча й не є тотожними, все-таки є пов'язаними.

Нагадаємо, що в першому розділі було запропоновано відповідні гіпотези, і висновок щодо них буде зазначено в кінці даного розділу.

Дизайн дослідження був спроектований таким чином, щоб спочатку переконатися, що визначені теоретично чинники мають зміст в сучасному (“пост-2022”) українському мовному контексті. Тому за допомогою якісних методів було важливо побачити, як респонденти самостійно описують свій досвід переходу або не-переходу на українську мову, якими словами вони описують українську і російську мови, різні домени використання цих мов, на що вони вказують у якості зовнішніх й внутрішніх тригерів змін, а що відчують як бар'єри. Саме тому якісний етап був побудований за принципом напівструктурованих інтерв'ю, де дослідник дозволяв розмові розвиватися в тому ключі, який був органічним для респондента. Наявність якісного етапу дозволяла скоригувати, за необхідності, дизайн кількісного дослідження, тобто якісний етап мав частково пошуковий характер.

Кількісний етап мав майже стовідсотково підтверджувальний характер: він дозволяв перевірити, які з виявлених на теоретичному та якісному етапах зв'язків дійсно простежуються на масиві з приблизно 600 анкет і які з них зберігають вплив при контролі інших змінних.

Отже, зафіксуємо, що якісний і кількісний етапи виконують різні задачі. Глибинні інтерв'ю, проведені на якісному етапі, дають доступ до інтеріоризованого досвіду респондентів, який складно формалізувати в

анкетуванні суто на основі теоретичного аналізу; кількісне опитування дозволяє оцінити силу зв'язків між конструктами і внутрішню валідність, а також допустимість узагальнень (зовнішню валідність).

Отже, зафіксуємо: як було показано в теоретичному розділі, вибір мови спілкування навіть у межах неформального середовища може залежати від великої кількості факторів різної природи та масштабу. Саме ця складна структура впливає на обраний дизайн дослідження.

2.1 Методологічний дизайн дослідження

Як було зазначено, дослідження було побудовано як перехід від якісного до кількісного. На першому етапі відбувалися глибинні інтерв'ю: було проведено дев'ять глибинних інтерв'ю, використовувалася мережа контактів автора. Більшість респондентів, а саме сім, в даний момент проживає у Києві, але має різне походження (народилася в Києві; народилася в регіонах з великою кількістю російськомовного населення і переїхала в Київ). Двоє респондентів народилися і проживають в Одесі. Серед респондентів не було людей, які все життя були україномовними.

Респондентів за мовною поведінкою можна поділити на групи: 1) здійснили повний мовний перехід, 2) здійснили частковий перехід або 3) не здійснили мовний перехід зовсім. Для кожного з цих випадків були передбачені окремі гайди інтерв'ю, але гайди були суто опорними, і при розвитку розмови інтерв'юер більше опирався на мету дослідження і дослідницькі питання.

На цьому етапі було важливо зрозуміти, як і чому респонденти здійснили або не здійснили мовний перехід, в яких термінах вони описують перехід, що викликає в них підтримку, а що - роздратування, як працюють

різні домени: сім'я, робота, навчання, друзі тощо. Також тут виявлялися різні особистісні чинники, які сприяли мовному переходу чи блокували його.

Саме інтеріоризація чинників і механізмів мовного переходу, яка була досліджена на якісному етапі, дозволяє дивитися на знайдені співвідношення і кореляції на кількісному етапі не просто як на статистичні закономірності, а як на зв'язки, які мають соціально-психологічний зміст.

На другому етапі, а саме в кількісному дослідженні, основний фокус був на перевірці сформульованої в першому розділі трьохрівневої моделі і побудові більш обґрунтованої системи зв'язків між обраними конструктами. При цьому кількісне дослідження було проведено не окремо від якісного, а частково спиралося на його знахідки (зокрема, важливість російської мови як мови інтимності та частинки власного “я”). Основна ж частина кількісного дослідження безпосередньо спиралася на аналіз першого розділу. Зокрема, це були блоки, пов'язані з етнолінгвістичною життєздатністю, національною та мовною ідентичністю тощо.

Окремо слід торкнутися питання каузальності та складності її доведення. Ідеальним з точки зору каузальності був би лонгitudний дизайн дослідження, який в даному випадку є неможливим.

Втім, поєднання кількісного масиву із самоінтерпретацією респондентів на етапі якісного аналізу дозволяє зробити припущення щодо зв'язків, які можуть бути підтверджені чи спростовані у майбутніх дослідженнях. Також для підсилення припущень про причинно-наслідковий зв'язок при аналізі використовувалися багатофакторні регресійні моделі. Важливо також зазначити, що на відміну від багатьох інших робіт, дослідження оцінює не просто поточну мову респондента (хоча такі дані теж є), а й фіксує наявність або відсутність мовного переходу у респондентів (хоча й за самооцінкою). У поєднанні з контролем базових соціально-демографічних характеристик це

дозволяє, на нашу думку, робити обґрунтовані припущення саме про причинно-наслідкові зв'язки.

Узагальнюючи подальший виклад матеріалу, можна сказати таке: спочатку через інтерв'ю виділяються і зіставляються з теоретичними знахідками життєві історії мовного переходу, не-переходу, часткового переходу, а також фактори, що підтримують і блокують на цьому шляху; а через кількісне опитування проводиться перевірка, чи пов'язані ці, а також теоретично передбачені чинники з фактичним переходом чи не-переходом на українську мову. Так само це робиться для наміру переходу на українську мову.

Після цього робиться остаточний синтез отриманих знахідок і пропонується дискусія щодо можливих інтервенцій і політик в Україні, які б стимулювали перехід на українську мову, а також напрямів майбутніх досліджень.

Ключовим завданням і викликом операціоналізації було перевести багатовимірні теоретичні конструкти першого розділу в набір даних, придатних до емпіричної перевірки. При цьому задачею операціоналізації було уникнути грубого спрощення.

Для прикладу скажемо, що українська ідентичність у цій роботі не зводиться до одного прямого питання: “наскільки ви вважаєте себе українцем чи українкою?” або “наскільки ви ідентифікуєте себе з Україною?”, хоча схожі питання були включені до інструментарію. Кожний використаний конструкт спирається на сукупність з 5 до 10 питань, сумісність яких оцінювалася за альфою Кромбаха.

Відповідно до логіки моделі, сформульованої в першому розділі, операціоналізація спиралася на декілька рівнів незалежних змінних.

Розглянемо усі незалежні змінні поблоково. Перший блок змінних включає соціально-демографічні та мовно-біографічні характеристики респондентів. В цей блок включено вік, стать, регіон походження, тип населеного пункту, окремі характеристики сімейного походження, зокрема наявність російського сімейного коріння, а також мовні практики в сім'ї та близькому оточенні в дитинстві.

Окремо серед біографічних чинників варто виділити первинну сімейну мовну соціалізацію: мову батьківського спілкування, мову дому та ранні неформальні очікування щодо мовного вибору. Сучасні дослідження сімейної мовної політики (family language policy) розглядають сім'ю як ключовий домен формування мовних практик, мовних ідеологій і початкових моделей мовної поведінки дитини, що водночас відображають ширші суспільні мовні ієрархії (Гу та ін., 2025).

Зауважимо, що регіональне походження було згруповано у великі регіональні блоки: північ, схід, південь, захід і окремо Київ (надалі в аналізі Київ було додано до Півночі). Окремо зафіксовано регіон походження; також у цей блок змінних включено належність до ВПО.

Ці змінні не розглядалися як психологічні механізми переходу, бо вони, власне, і не є соціально-психологічними чинниками, але вони важливі з наступних причин. По-перше, вони дозволяють контролювати структуру вибірки, наприклад, проводити аналіз у статевому розрізі або в розрізі окремих вікових підгруп чи регіональних груп. По-друге, вони допомагають відрізнити психологічні, соціально-психологічні механізми переходу від ефектів первинної мовної соціалізації.

Другий блок операціоналізації - це залежні змінні. Сюди включено чинники, які описують мовну траєкторію та готовність до її зміни. По-перше, це фактичний мовний режим, який фіксував, як респондент спілкується на

момент опитування. Мовний режим передбачав перехідні і змішані мови спілкування (суржик, двомовність), щоб якнайкраще відображати реальні можливі варіації мовної поведінки. По-друге, додатково задавалося запитання, яке передбачало самооцінку мовної зміни саме після 24 лютого 2022 року. Це дозволяє виділити підвибірку, яка максимально прямо заявляє про здійснення мовного переходу. Третя змінна - це плани або наміри щодо переходу на українську мову. На це питання відповідали лише респонденти, які ще не перейшли на українську мову або перейшли не повністю. Додатково наявні дані, які дозволяють оцінити частоту використання мови в 6 різних мовних доменах (найближчі друзі, нові знайомі, неформальні онлайн-чати на роботі і у навчанні, сім'я, сервісні ситуації та публічний онлайн-простір). Це важливо для оцінки важливості чинників в контексті різних мовних доменів.

Перейдемо до соціально-психологічних чинників. Як було зазначено, їх пропонується розділити на 3 рівні за рівнем очікуваної близькості до залежних змінних.

На найбільш віддаленому рівні розміщений композитний показник української ідентичності. Сюди було включено твердження про громадянсько-політичну належність до України, відчуття зв'язку з українською спільнотою та культурну близькість¹. Як було неодноразово зазначено, композитний показник використано через те, що конструкти національної та громадянської ідентичності в українських умовах значно перетинаються.

¹ Широкий показник української ідентичності будувався на основі блоків D1–D2, мовна українська ідентичність - на основі блоку D3, суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови - на основі блоків E1–E3, російськомовні бар'єри - на основі блоку G2, а намір перейти на українську - на основі пунктів H1. Для норм близького кола на етапі опитування використовувалися дві близькі за змістом операціоналізації: ширша шкала F2 і коротша шкала H2; у багатофакторних моделях використовувалася саме коротка шкала H2, тоді як ширша шкала F2 демонструвала нижчу внутрішню узгодженість і не використовувалась для аналізу.

На проміжному рівні було розміщено українську мовну ідентичність та суб'єктивну етнолінгвістичну життєздатність української мови. Показник мовної ідентичності відображав, наскільки українська мова сприймається як своя, внутрішньо близька і така, що відповідає образу “Я”. Відокремлення мовної ідентичної від композитного показника української ідентичності виявилось принципово важливим, адже ще на етапі інтерв'ю було видно, що люди можуть визначати себе як українців абсолютно чітко, але не переживати українську мову як свою природну або внутрішньо рідну мову. Саме тому для цієї роботи було принципово не змішувати композитний показник української ідентичності з мовною самоідентифікацією.

Для операціоналізації суб'єктивної етнолінгвістичної життєздатності української мови був обраний підхід ближче до класичного визначення Джайлза і Джонсона. Сюди було винесено декілька підблоків, а саме твердження про престиж, помітність української мови, підтримку з боку державних і суспільних інституцій, а також сприйняття того, що мовна політика в оточенні сприяє українській мові. Підкреслимо, що операціоналізація життєздатності відповідає саме за макрорівень, тобто уявлення про те, як організовано і легітимізовано мовний простір. Останній підблок, пов'язаний з підтримкою мови, не перетинається з блоком, який відбиває норми схвалення в близькому колі оточення. Зокрема, людина може сприймати українську мову як інституційно доступну, престижну і перспективну, але не використовувати її в повсякденному житті через норми функціонування в конкретних доменах: сім'я, робота тощо. Це буде показано на прикладі одного з інтерв'ю нижче.

Зазначимо також, що на проміжному рівні також початково було операціоналізовано мовні атитюди², які розглядалися вище на теоретичному рівні, але в кінцевому результаті вони були виключені з регресійних моделей через те, що не додавали суттєвої пояснювальної сили і збільшували ризик мультиколінеарності.

На найближчому до поведінки рівні було операціоналізовано норми близького кола, мовну самоефективність і бар'єри переходу.

Блок норм близького кола включав уявлення про те, як оточення очікує від респондента говорити, а також про те, якою мовою реально функціонує значуще для нього середовище. Тут можна говорити і про наказові, і про суб'єктивні норми. Цей блок був дещо менш детально розкритий у теоретичному аналізі, ніж інші конструкти, але дуже сильно проявився на етапі глибинних інтерв'ю. Саме тому в анкеті було зафіксовано, чи підтримує найближче оточення українську мову, чи схвалює її використання і наскільки ця мова є реальною нормою у значущому для респондента колі.

Зазначимо, що мотив бути долученим до спільноти, який згадувався у розділі 1, не виділявся в самостійну шкалу, а був частково відображений через показник норм близького кола, який фіксував очікування, схвалення та мовну норму значущого соціального оточення.

Також до найближчих чинників було віднесено фактор російськомовних бар'єрів, які початково пов'язувалися з відносно вищою самоефективністю респондента саме в російській мові порівняно з українською. Однак під час проведення глибинних інтерв'ю були виявлені додаткові бар'єри, які теж було віднесено до цього блоку. Мова йде не про інституційні бар'єри чи норми оточення, які передбачають використання російської мови, а про сприйняття

² Питання G1_1 - G1_5

російської мови як мови дитинства, малої сім'ї, близькості, емоційної точності, швидкості самовираження, звички, “справжнього себе”.

Якісний етап показав, що цей бар'єр не зводиться до суто інструментальної зручності використання російської мови. Йдеться про більш глибокі переживання: страх втратити частину ідентичності, неможливість виразити складні почуття, відчуття штучності власної української мови, сором за суржик або недостатньо правильну українську, особливо в стресових ситуаціях, а також звичку автоматично перемикатися на російську в ситуаціях емоційної близькості чи напруження.

Таким чином, завдяки послідовному якісно-кількісному дизайну вдалося виявити додатково важливу групу чинників, яку було доцільно врахувати на етапі анкетування.

В анкеті кількісного дослідження ці аспекти були переведені в набір тверджень, з яких формувався композитний показник бар'єрів переходу³. Його цінність полягає в тому, що він фіксує не ідеологічний спротив українській мові, а саме психологічну й поведінкову складність виходу з усталеного російськомовного режиму⁴.

Окремо згадаємо показник ставлення сім'ї до подій Євромайдану. Це біографічний факт з'явився на етапі проведення глибинних інтерв'ю, але врешті-решт, його не включено до жодної композитної шкали, так само не включено і до трьохрівневої моделі чинників: як показав подальший аналіз,

³ Після перевірки внутрішньої узгодженості шкали російськомовних бар'єрів її було уточнено: із показника було вилучено один слабко узгоджений пункт, а натомість додано твердження про сприйняття російської як мови інтимного, потаємного спілкування. У фінальному варіанті шкала краще відображала психологічні та поведінкові аспекти утрудненого переходу на українську мову - звичність російської, її зв'язок із самовираженням, відчуття втрати себе та складність зміни усталеного мовного режиму.

⁴ Цікаво зазначити, що при об'єднанні шкали самофективності в українській мові та реверсованих значень по шкалі російськомовних бар'єрів виходить досить якісна композитна шкала з показником альфа-Кронбаха 0,894. Концептуально її можна вважати чимось на кшталт “відносний сприйнятий контроль мовного переходу”, але далі самофективність та російськомовні бар'єри аналізуються окремо в цілях отримання більш детальних висновків.

даний показник сам по собі не є чинником переходу на українську мову: він корелює з окремими шкалами, але має власної пояснювальної сили у моделях.

У загальному підсумку операціоналізація відбувалася в два етапи: спочатку відбулася операціоналізація моделі, описаної в першому розділі, а потім були додані блоки, які виразно проявилися під час глибинних інтерв'ю. Операціоналізація не зводиться до одного єдиного чинника, оскільки і теоретичний аналіз, і якісний етап показали, що мовний перехід - це надзвичайно складне явище, яке не можна звести до одного фактора.

Зазначимо, що всі наведені композитні показники виявилися досить узгодженими. Для перевірки узгодженості використовується коефіцієнт альфа-Кронбаха. Зокрема, для показника національної ідентичності він склав 0,97, для шкали мовної української ідентичності - 0,92, для показника суб'єктивної етнолінгвістичної життєздатності - близько 0,90, для блоку російськомовних бар'єрів - близько 0,85, мовної самоефективності - 0,85. Показник норм близького кола мав коефіцієнт 0,95⁵. Загалом можна зробити висновок, що шкали достатньо добре узгоджені і достатньо надійні для подальшого аналізу.

Отже, підсумуємо, що операціоналізація в цій роботі поєднує соціально-демографічні та мовно-біографічні характеристики, окремі залежні змінні, що відображають фактичну мовну поведінку або намір змінити цю поведінку, а також соціально-психологічні конструкти, які розглядаються як чинники різного рівня близькості до цієї поведінки. Саме такий дизайн дозволяє з

⁵ Для вимірювання норм близького кола було використано розширену шкалу, що поєднувала три пункти короткого нормативного блоку та два додаткові пункти про заохочення української мови і позитивне сприйняття переходу в найближчому оточенні. Дане поєднання було логічним по змісту, а також дещо підвищило узгодженість. При цьому, як було зазначено вище, питання блоку F2 було виключено з операціоналізації норм близького кола як недостатньо узгоджені.

достатньою надійністю перевірити не лише окремі зв'язки між змінними, а й загальну багаторівневу модель чинників мовного переходу.

Узагальнимо операціоналізацію у таблиці 1.

Таблиця 1.

Узагальнений опис операціоналізації дослідження

Група чинників	Конструкт / показник	Пункти анкети	Реверс	Роль у моделі	Альфа Кронбаха
Віддалена	Композитний показник української ідентичності	D1_1–D1_5, D2_1–D2_5	ні	Належність до культурної, національної, громадянської спільноти	0.972
Проміжна	Мовна українська ідентичність	D3_1–D3_8	D3_8	Прийняття мови як символічно значимої, своєї	0.918
Проміжна	Суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови	E1_1–E1_4, E2_1–E2_4, E3_1–E3_3	E1_4	Престиж, видимість, легітимність, інституційна підтримка української мови	0.905
Найближча	Підтримувальні норми близького кола щодо української мови	H2_1, H2_2, H2_3, F2_1, F2_2	ні	Нормативна підтримка переходу / використання української в близькому колі	0.951

Найближча	Мовна самоєфективність	H3_1– H3_5	H3_5	Віра у власну здатність вільно й упевнено говорити українською	0.851
Найближча	Російськомовні бар'єри переходу	G2_1- G2_3 ⁶ , G2_5- G2_7, D5_8	ні	Психологічна та поведінкова складність виходу з російськомовного режиму	0.850
Залежна змінна	Намір перейти на українську	H1_1, H1_2	ні	Декларований намір за шкалою	0.900
Залежна змінна	Поточний мовний режим	№2	-	Поточна декларована мовна поведінка (одна з семи опцій).	-
Залежна змінна	Факт переходу	C3	-	Факт переходу / непереходу (бінарне значення)	-

2.2 Емпіричний аналіз соціально-психологічних чинників обрання мови спілкування молоддю

Почнемо з розгляду результатів якісного етапу.

⁶ Питання G2_4 було виключено для підвищення узгодженості шкали. Питання звучало наступним чином: “Російська майже не дає практичних переваг у повсякденному житті.” і оцінки обраховувались реверсовано. Низька узгодженість з іншими питаннями може бути пов’язана з тим, що воно орієнтовано на інструментальну значущість російської мови, тоді як інші питання були більше орієнтовані на внутрішню прив’язаність до російської та психологічні бар'єри переходу.

Якісний етап побудований на матеріалі дев'яти глибинних інтерв'ю. Всі респонденти були у віці від 18 до 24 років і представляли різні мовні траєкторії: повний перехід на українську, частковий перехід, стабільна двомовність, відмова від переходу.

Респонденти походили зі Сходу, Півдня або великих міст Центральної України, а також Києва; серед них були як ті, хто виріс у російськомовних родинах, так і ті, хто мав змішані мовні практики в сім'ї. Як було зазначено, інтерв'ю проводилося напівструктуровано, з використанням гайду, але зі слідуванням за респондентом в процесі інтерв'ю. Для первинного аналізу даних інтерв'ю було створено кодувальну рамку, яка складалася з двох частин.

Перша частина спиралася на теоретичний підхід першого розділу та операціоналізацію і включала композитну українську ідентичність, мовну ідентичність, суб'єктивну етнолінгвістичну життєздатність, норми близького кола, бар'єри переходу, намір і самоєфективність.

Друга частина виникала з повторюваних формулювань самих респондентів. Наприклад: «це не зовсім я», «мова дитинства», «хочу говорити з мамою російською», «бо всі навколо говорили українською, мені здавалося, що це насаджують», «я не там і не там», «у нових компаніях простіше». Деякі з респондентських формулювань природно потрапляли в теоретично передбачені блоки, а деякі вимагали нових груп. Таким чином була отримана остаточна кодувальна рамка.

З технічної точки зору всі інтерв'ю проходили онлайн. Респонденти надавали інформовану згоду на запис, і весь запис після того опрацьовувався комп'ютерним способом для отримання транскрипції. Транскрипція вичитувалася на помилки, і далі штучний інтелект заповнював Excel-файл згідно з наперед визначеною дослідником кодувальною рамкою. Потім заповнений файл повторно вичитувався на наявність помилок і відповідність

фактичному змісту інтерв'ю. Остаточне кодування було отримано на 3-й ітерації і складається зі 156 закодованих фрагментів, які згруповані за 18 темами; для кращої точності використовувались підтеми⁷.

З методологічної точки зору, як було зазначено, інтерв'ю проходили до запуску кількісного опитування; відповідно, вони дали можливість уточнити анкету опитування. Наприклад, інтерв'ю виразно підтвердили попередні дослідження і показали, що українська національна ідентичність може стабільно поєднуватись з російськомовністю; при цьому протягом окремих інтерв'ю було виразно помітно, що українська мова може не сприйматися як “своя”.

Відповідно, це призвело до розуміння, що російськомовність не можна зводити до однієї категорії (наприклад, відмови від українського чи відсутньої української ідентичності): для когось це питання звички, для когось - питання соціальної ідентичності/“я” і його цілісності, для когось - реакція на зовнішній тиск, а для когось - ситуативна стратегія адаптації в конкретному мовному домені.

Інтерв'ю також дозволили побачити своєрідні точки біфуркації в життєвих шляхах респондентів. Наприклад, мова йде про переїзд до Києва, вступ до університету, появу нового кола друзів або романтичних стосунків, а також зміни професійного середовища. Сама в цих “поворотах” життєвих траєкторій зміна мовної поведінки відбувалась найчастіше (хоча і не виключно таким чином). Водночас інтерв'ю яскраво продемонстрували, що повернення додому, спілкування з батьками, поїздки в рідне місто або контакт із старими компаніями можуть активувати часткове повернення до російської або, принаймні, ускладнювати повне використання української мови.

⁷ Для зменшення суб'єктивності кодування використовувалася попередньо задана рамка, сформована на основі теоретичної моделі, а також кілька ітерацій перевірки відповідності кодів змісту інтерв'ю.

Підсумовуючи, зазначимо, що якісний етап мав не лише суто описову, але й аналітичну функцію. Кодувальна рамка дозволила реконструювати логіку переходу з російської на українську як соціально-психологічного процесу, а не просто зафіксувала факт зміни мови. Саме тому розгляд якісних результатів буде організовано не за конкретними інтерв'ю, а за ключовими механізмами, що мали найвищу повторюваність.

Один з найбільших висновків якісного етапу полягає в тому, що мовний перехід рідко відбувається і проживається респондентами як одномоментне рішення, прийняте суто раціонально. Навіть у тих випадках, коли видно чіткий тригер переходу, наприклад: 24 лютого 2022 року, переїзд до Києва, початок навчання в україномовному середовищі або нові стосунки, перехід - це не подія, а процес. Люди описують мовний перехід в термінах поступового звикання, накопичення мовної практики і відповідного покращення навичок, спроб і невдач втримати українську мову в нових мовних доменах.

Спробуємо структурувати знахідки якісного етапу за запропонованими трьома рівнями. Почнемо з чинників фонового рівня. Як показало якісне дослідження, вони не гарантують обрання української мови індивідом, але створюють ціннісні умови, за яких це стає можливим. Як було сказано в першому розділі, вони виступають як необхідна, але не як достатня умова.

Очікувано, в низці кейсів ключовим тригером переходу ставав саме досвід 2022 року, що підтверджується і наявними кількісними даними, наведеними в першому розділі. Початок повномасштабного вторгнення сам по собі розглядається нами не як соціально-психологічний чинник, а як певний тригер, що змінив вектор соціальної категоризації і баланс між символічною цінністю і легітимністю української та російської мов (Кулик, 2023).

Учасники в цьому контексті говорили не стільки про патріотичне або ідеологічне рішення, скільки про зміну внутрішньої допустимості

спілкуватися російською чи чути російську у публічному просторі. Іншими словами, толерантність до російської мови в публічних просторах для даних респондентів різко знизилася. Але і тут не все так однозначно. Припустимо, для одного з респондентів перехід на українську мову був мотивований небажанням спричиняти дискомфорт іншим людям: українська мова сприймається ним як стовідсотково безпечний варіант комунікації, тоді як російська потенційно може викликати напруження (хоча не викликає такого протесту у нього самого). Зазначимо, що тригери не обов'язково мають бути травматичними. В іншому кейсі респондентка описувала свій перший перехід ще перед повномасштабним вторгненням як результат інтенсивного занурення в історичний, політичний контент. До речі, зазначимо, що історія України в школах і, зокрема, підготовка до ЗНО/НМТ, як видно з проведених інтерв'ю, можуть бути реальним, хоча і відкладеним, тригером до переходу на українську мову. Інтерпретуючи, можемо сказати, що в таких випадках українська мова ставала способом зняти внутрішній конфлікт між підвищеною вираженістю власної української ідентичності і мовною практикою. В обох випадках тригери можуть актуалізувати українську ідентичність, що може відкрити шлях до підвищення символічної цінності української мови, потім формування мовної ідентичності і далі - потенційно - до зміни мовного режиму.

Водночас інтерв'ю з респондентами показали, що сам по собі політичний (зовнішній) або моральний (внутрішній) імпульс не гарантує мовного переходу. Для того, щоб намір закріпився в поведінці респондента, потрібні мовні домени, які толерантні (а, можливо, і вимогливі) до використання української мови. Це один із найчастіше повторюваних моментів в усіх інтерв'ю. Тому є сенс розглянути другий, проміжний, рівень чинників.

Як стало помітно з інтерв'ю, одним з найважливіших чинників стійкості використання української мови є її інтеріоризація як *“своєї мови”*⁸, і ті респонденти, які перейшли або частково перейшли на неї, сприймали її саме так або, принаймні, перестали сприймати власну українську як штучну. Один з респондентів використав цікаву стратегію. Оскільки йому його власна українська мова здавалася дещо штучною, він *«вплив в неї суржик»* і тепер відчуває її більш привласненою.

Для тих же, хто не перейшов на українську мову, вона могла визнаватися державною, культурно цінною, можливо, навіть морально бажаною, і вони визнавали необхідність використання української мови в публічному просторі і сервісних ситуаціях, але тим не менше вони не могли переживати її як мову, за допомогою якої вони можуть бути собою. Респонденти буквально заявляли, що відмова від російської означала б часткову *“втрату себе”*. Конкретизуємо: російська мова дозволяє їм точніше передавати емоції, швидше говорити, не соромитися помилок і залишатися внутрішньо цілісними.

Ця точка зору респондентів підштовхує до того, щоб провести важливу відмінність між українською національною ідентичністю та українською мовною ідентичністю. За єдиним винятком, всі респонденти однозначно ідентифікували себе українцями і бачили свою належність до України як первинну ідентичність, незалежно від мови повсякденного вжитку. Але деякі при цьому не вважали, що це автоматично зобов'язує їх говорити українською мовою в побуті. Такі респонденти не відчували суперечності між українськістю і використанням російської мови, навіть коли дослідник напрямую запитував їх про наративи *«русского мира»*, які маркують російськомовних як росіян. Отже, ми можемо зробити проміжний висновок,

⁸ В цьому підрозділі курсивом передається пряма мова респондентів.

що на якісному рівні дослідження було підтверджено теоретичні очікування, що національна ідентичність і відчуття належності до спільноти не обов'язково конвертуються в обрання української мови.

Окрім переживання української як 'своєї', на проміжному рівні значення має і те, наскільки спільнота україномовних сприймається як життєздатна, перспективна, інституціонально підтримувана, - тобто йдеться про суб'єктивну етнолінгвістичну життєздатність мови. Наявність великої - і зростаючої - кількості мовців, інституційної підтримки, прикладів успіху україномовних людей - все це має підтримувати високий рівень суб'єктивної етнолінгвістичної життєздатності української мови. Втім, якісне дослідження показало, що цей чинник не можна вважати просторово чи доменно-однорідним, і в російськомовних середовищах він може мати іншу вираженість: *"Про те місце роботи, в якому я зараз працюю, я можу сказати, що так [російська дає більше перспектив]. [Якщо] ти розмовляєш переважно російською мовою, то, можливо, десь там тобі скажуть [керівництво]: "[...] в неї більше перспектив, давайте ми візьмемо [на певну посаду її]", - оскільки вони [керівництво] відчують, що ти, наче, ближче до цієї групи людей."*

Перейдемо тепер до найбільш близьких до поведінки чинників нашої моделі.

Особливо важливою виявилася роль близького кола як неформальної норми. Тут можна говорити і про наказові (injective), і про суб'єктивні норми. Нові компанії, університетські групи, робота, середовища іншого міста, новий партнер або партнерка часто виявлялися тими новими контекстами/доменами, де індивід міг почати самопрезентацію, по суті, з чистого аркуша. Тут на нього/неї не тиснула звичка старих взаємодій, не було відчуття, що є очікування говорити російською, а українська, навпаки, сприймалася як нейтральна або навіть очікувана норма. По багатьох інтерв'ю було видно, що

люди, які переїхали в Київ і почали спілкуватися в україномовному середовищі, деякий час продовжували говорити російською мовою, але поступово відчували, що вони в меншості і більшість очікує від них української мови. *“Більше через переїзд [почалось неформальне використання української мови], тому що в Києві я зустрів людей, які все життя були україномовними. І зустрів тих, кому це принципово було. Я, наприклад, пам'ятаю, перший курс, десть перший тиждень я в чатах писав всюди російською, але через те, що більшість писала українською, то я перейшов на українську. Хоча все ще залишалися ті, з ким я і індивідуально розмовляв російською.”* В цьому прикладі можемо побачити значний вплив суб'єктивних норм близького кола.

Розглянемо інші аспекти впливу норм близького кола. Там, де в оточенні вже були україномовні друзі, одногрупники чи партнери чи партнерки, перехід описувався, відчувався як більш легкий і менш ризикований. Респонденти отримували не тільки можливість практикуватися, а й підтвердження того, що українська може бути мовою не лише формальної комунікації, а й побуту, дружби та інтимності. Але там, де найближче оточення залишалось переважно російськомовним, перехід або не ставав стійким, або вимагав значно більших зусиль. Респонденти з таким бекграундом, які все-таки перейшли на українську мову, частіше використовують її в інших доменах, а для близького кола залишають російську мову. Респонденти, які є фактично російськомовними або двомовними, наголошували, що їм немає з ким говорити українською, а значить - зробимо висновок - немає можливості перетворити її на звичку і досягти справжньої вправності та спонтанності. *“Я коли повертаюся [до рідного міста з Києва], [...] якийсь час я ще зберігаю україномовність, [...] але якщо це неформальне [спілкування], то я якось трошки підтримую [українську мову], а потім воно знову, так, повертаюся до тих практик, які були.”*

Звідси впливає паттерн доменної нерівномірності переходу, причому найбільше “опирається” зміні саме інтимна сфера. Це добре співвідноситься з концепцією Фішмана, яка була розкрита в першому розділі. Інколи респонденти прямо кажуть, що українська в близькому колі не схвалюється; інколи це суб'єктивне відчуття того, як правильно говорити в саме в цьому домені. Наприклад, один з респондентів сказав, що йому чомусь складніше говорити українською зі старшим братом, ніж із батьками, але не зміг раціоналізувати цю думку. І навпаки, позитивно на мовний перехід впливають домени спілкування, де на рівні наказової (injective) або суб'єктивної норми відчувається необхідність говорити українською.

Також важливим виявився мотив мовної впевненості чи невпевненості; це можна співвіднести з самоефективністю в нашій операціоналізації. Деякі респонденти, особливо ті, хто перейшов на українську мову не повністю або взагалі не перейшов, говорили про страх помилитися, особливо у відповідальних ситуаціях, недостатній словниковий запас, небажання говорити суржиком. В одному кейсі респондентка заявила, що готова була переходити лише на *“справжню літературну мову”*, а змішані форми вона сприймає як неприйнятні. *“Мені не подобається суржик. Я не люблю, коли люди мішають російську і українську. Я дуже не люблю, коли в людей два слова однією мовою, одне іншою. Я думаю, якщо вже переходити на українську, то це має бути, ну, справді, якась класична українська там літературна мова.”* Така установка деяких людей може гальмувати перехід, тому що люди не дозволяють собі недосконалий проміжний етап, коли вони набувають звичку говорити українською мовою, і через це вони залишаються російськомовними. В інших випадках респонденти переходили до української більш гнучко. Як було зазначено, суржик міг бути навіть не технічно вимушеним етапом, а способом зберегти частину ідентичності при зміні мови.

Інтерв'ю показали, що проміжні мовні режими є дуже розповсюдженими, при цьому вони можуть поєднуватися як з внутрішньою узгодженістю, так і певною фрустрацією. Деякі респонденти, які хоч і визнають значимість української мови, відчують внутрішню неузгодженість нової практики і власної соціальної ідентичності. Вони зазначали, що вони білінгви або що вони *«не там і не там»*. Хоча вони не ідентифікували себе першочергово як російськомовні (як було показано в першому розділі, це взагалі не поширена в сучасній Україні ідентифікація), вони також не вважали себе повністю україномовними, бо не мали того ж рівня емоційного зв'язку з цією мовою, що з російською. *“Тобто я не можу себе назвати російськомовною [людиною], тому що я от прекрасно зараз розмовляю [на інтерв'ю]. З іншого боку, я і не україномовний, тому що я не відчую з цим зв'язку. Тобто це не зовсім, напевно, якимось моя рідна мова. Це, напевно, більше мова країни, в якій я народився, країни, в якій я прожив все життя. Але, напевно, рідна - це все-таки російська.”* Як зазначив респондент: *«Мені шкода, що ми втратили цей статус-кво, який був до 22-го року, коли російською спілкуватися було прийнятно»*. Через це *“я не можу бути повністю вільним. [...] Я не можу бути повністю собою, тому що мене або там захейтять, або там захейтять. [або за російську або за українську мову залежно від середовища]”*.

Таким чином, респондент визнає, що зараз російська мова є менш прийнятною в публічному полі, але разом з тим почасти шкодує, що так сталося. Для таких кейсів характерне ситуативне перемикання між мовами, використання суржика або чітке розмежування між старими і новими доменами. Як зазначив один з респондентів, який майже повністю перейшов на українську мову, йому було б неприємно, якби йому не треба було зовсім говорити російською (респондент розмовляє російською з матір'ю).

Для таких респондентів спогади про дитинство та юність, в тому числі пов'язані з культурними продуктами, є російськомовними, і їх неможливо замінити на україномовні. *«В дитинстві я був в наметовому таборі, і там ми під гітару біля вогнища співали пісню Розенбаума. І ця пісня Розенбаума, вона в мене асоціюється з Кримом, з горами, з гітарою біля костра. І це такий дуже теплий спогад. І тому відмовитися від Розенбаума прямо геть назовсім не можу».*

Всі наведені приклади ілюструють мовний перехід як певний процес, траєкторію, а не одномоментне перемикання між двома мовними станами (“від чистої російської в усіх ситуаціях до чистої української в усіх ситуаціях”). Ми не стверджуємо тут, що такого моментального перемикання не буває, але це точно не єдиний спосіб мовного переходу. Окремо варто виділити ще один безпосередній чинник - негативну реакцію на зовнішній тиск і соромлення. Якісний етап показав, що тиск і соромлення не працюють як ефективний тригер переходу. Респонденти неодноразово вказували на своє роздратування від агресивних закликів перейти на українську або на негативне ставлення з боку більш «правильних» україномовних. Це було характерно і для тих, хто вже великою мірою перейшов на українську мову, хоча для тих, хто перейшов на українську мову на 100%, цей фактор вже не є таким дратуючим, як був для них же раніше.

Особливо показовими були випадки, де саме досвід насаджування української чи агресивного оцінювання неідеальної української підштовхував людей до спротиву і до того, щоб залишатися російськомовними. Очевидно, ми не можемо інтерпретувати ці твердження однозначно, тому що це може бути і виправдання для створення легітимної причини не використовувати українську мову. Але той факт, що люди, які частково перейшли на українську мову, теж відчують таке роздратування, говорить про те, що це

спостереження є хоча б частково достовірним, а також добре узгоджується з теорією реактивності Брема (1966). *“За долгое время я поехала во Львов [в 2023-му році], и я думаю: блин, ну пускай я попробую, ну пусть будет. Вот и в 8 утра мы сошли с поезда, и заселение только в обед. Я говорю: ну пошли в “круассаны” сядем, там, покушаем, кофе попьем, потому что что делать, в 8 утра ничего не открыто больше. Мы заходим, я говорю на украинском, то есть там дайте мені, будь ласка, там то-то, то-то. Ну и девочка, она поняла, что, ну, мой украинский явно отличается, он без вот этого вот акцента [...]. И она мне начала швырять тарелки и с таким, типа, недовольным лицом. То есть она поняла, [...] что как бы это я не говорю на нём [українською] постоянно. Вот и такая какая-то агрессия была, думаю: нет, это какая-то ерунда. И вот потом, где бы мы ни ходили, я тоже пробовала на украинском, но понимаю, что что-то, что-то не так. Они всё равно агрессивные на меня. [...] пусть я уже буду говорить на русском, всё равно они будут агрессировать в мою сторону. Вот поэтому в большинстве случаев, где бы я говорила, то так и было. Вот потом плюнула, говорю: всё, какая разница?”*

Як показує цей уривок і схожі реакції інших респондентів, присоромлення зазвичай викликає відчуття загрози ідентичності та опір. *“На мене приходять і кричать, що я на своєму ліжку в своїй кімнаті. Я розмовляю з мамою російською. До мене приходять в мою кімнату, заходять і на мене кричать, тому що я розмовляю російською. Для мене це порушення моїх кордонів. [...] В мене осадок залишився. До сих пір.”* Підсумовуючи, ця ж респондентка зазначає: *“Тому що це виходить якби ззовні, а не зсередини. Підганяють людину, виправляють людину. І кажуть, що ти там неправильно говориш, ти не українець. І це все, якби... Людина закривається...”*

Натомість, “успішні” мовні переходи за типологією можна поділити на дві групи за початковим чинником (зауважимо, що ці ситуації не є взаємовиключними). Отже, в одному зміна поведінки стає результатом певних внутрішніх процесів, які починаються з зацікавлення історією, культурою і викликають поступове “привласнення” української мови. *“Я обрав історію [для іспиту]. Історію я тоді взагалі не знав, розмовляв я тоді майже завжди російською... І ми [з репетиторкою] почали історію вивчати. Вона, по-перше, спілкувалася тільки українською, по-друге, вона дуже цікаво розказувала історію... Мені почала історія України подобатися... І було бажання вже більше спілкуватися українською мовою, більше ще вивчати історію.”*. Розмірковуючи, як можна стати корисним для української справи, цей респондент приходить до висновку, що *“почати розмовляти українською - це, напевно, найменше, що можна зробити через цього всього.”*. Такий тип переходів можна умовно назвати «перехід через інтеріоризацію мови». З точки зору системи соціально-психологічних чинників йому має відповідати підвищена мовна українська ідентичність.

Другий тип переходів можна визначити як перехід внаслідок тиску норми, але, що важливо, без соромлення. *“Ніхто не казав, я якось сам. Просто якщо всі розмовляють українською, от мені важко, коли дві різні мови.”*. Відчуття, що використання української мови очікується або принаймні є нормалізованим, може спонукати до мовного переходу. З точки зору концептуалізації, цьому відповідають “норми близького кола”.

Отже, підсумовуючи якісний етап, можемо виділити декілька ключових чинників мовного переходу. Як ми побачили, перехід стає більш ймовірним тоді, коли українська мова сприймається не лише як правильна, легітимна, доречна і очікувана, а і внутрішньо прийнятна; також коли існують нові безпечні простори для практики і коли близьке коло підтримує або, принаймні,

не блокує українську; також коли індивід дозволяє собі проміжні, неідеальні форми переходу і коли російська перестає бути монопольною мовою інтимності, близькості, самовираження.

Неперехід навпаки, не пов'язаний з проросійською позицією чи принципово іншою національною ідентифікацією, а скоріше - з недостатньою інтеріоризацією української мови як “своєї”, з міцністю родинно-емоційного зв'язку з російською мовою, зі страхом помилки, відсутністю підтримувального кола, засудженням при спробах використовувати українську мову, агресивним підштовхуванням до переходу і відсутністю доменів, де українська очікується на рівні наказових (injective) або суб'єктивних норм - і навіть більше, з неформальною інституалізацією російської мови в окремих установах.

Перейдемо до розгляду результатів кількісного етапу.

Кількісний етап дослідження відбувався технічно на онлайн-панелі «Lemur», що дозволяє охопити населення з різних регіонів України. Кількісний етап тривав приблизно тиждень та дозволив зібрати 605 анкет серед молоді віком 18-35 років, яка постійно проживає в Україні. Оскільки в анкеті було питання на уважність, фінальний масив - це 573 валідні спостереження, хоча треба зазначити, що перевірка не виявила значного відхилення анкет, які були відкинуті, від загального масиву. Тим не менше, оскільки анкета була досить довгою і був ризик невідповідального проходження, для більшої надійності ці анкети було усунуто з масиву, який аналізувався. Далі всі дані наводяться для масиву 569 анкет⁹. Формальна максимальна похибка для вибірки обсягом 569 респондентів за умови простої випадкової вибірки становила б близько $\pm 4,1\%$ при 95% довірчій імовірності.

⁹ Ще 4 анкети було виключено, бо ці респонденти не обрали жіночу чи чоловічу стать, а для окремої підвибірки їх замало.

Водночас, оскільки в дослідженні використовувалася онлайн-панель, цей показник має лише орієнтовний характер і не може трактуватися як точна межа помилки в класичному сенсі імовірнісного вибіркового дослідження.

Варто зазначити, що з кількох причин у масиві є значна кількість людей, які були завжди україномовними. Ці люди потрапили в дослідження з двох міркувань. По-перше, об'єктивно складно набрати достатній масив анкет з суто російськомовних та тих, хто здійснив перехід. По-друге, ця група є важливою контрастною групою до двох інших груп, і її можна порівнювати за ключовими параметрами - як-от ідентичність та суб'єктивна лінгвістична життєздатність - з тими, хто здійснив перехід або взагалі його не здійснював.

Разом із тим, очевидно, що ця група не включалася до аналізу, коли мова йшла суто про мовний перехід. Втім, це не було проблемою, адже дослідження дозволило зібрати достатню підвбірку людей, які здійснили повний або частковий перехід на українську мову (~100 анкет).

Подальший кількісний аналіз було організовано відповідно до трирівневої моделі чинників, сформульованої в першому розділі з додавання базових соціально-демографічних характеристик (умовно “нульовий рівень”). На першому етапі оцінювалась українська ідентичність, далі - проміжні чинники, пов'язані з мовною інтеріоризацією та сприйняттям етнолінгвістичної життєздатності української мови, і нарешті - найближчі до поведінки чинники, а саме норми близького кола, мовна самоефективність та бар'єри переходу. Така послідовність дозволяла перевірити, чи додає кожен наступний рівень чинників пояснювальну силу щодо фактичного мовного режиму, факту переходу та наміру перейти на українську мову.

Загальний опис використаного статистичного апарату:

- для опису вибірки використовувалися частки, середні значення та стандартні відхилення;

- для перевірки внутрішньої узгодженості композитних шкал - коефіцієнт альфа Кронбаха;
- для оцінки двовимірних зв'язків між порядковими та шкальними змінними - кореляція Спірмена;
- для перевірки зв'язків між категоріальними змінними - критерій χ^2 Пірсона з ефектом V Крамера;
- для порівняння середніх значень композитних шкал між кількома групами - ANOVA;
- для аналізу залежних змінних, що мають бінарний характер, - бінарна логістична регресія;
- для аналізу поточного мовного режиму, впорядкованого від найбільш російськомовного до найбільш україномовного, - ієрархічна лінійна регресійна модель із блоковим введенням предикторів;
- для додаткової перевірки моделі поточного мовного режиму як порядкової змінної - порядкова логістична регресія;
- для аналізу наміру перейти на українську, поданого у вигляді інтервальної шкали, - лінійна регресія;
- для аналізу частоти використання української мови в різних мовних доменах - лінійна змішана модель;
- у багатофакторних моделях предиктори вводилися відповідно до теоретичної трирівневої рамки чинників: віддалених, проміжних і найближчих до мовної поведінки - для оцінки вкладу кожного рівня у модель;
- у багатофакторних моделях фактичної мовної поведінки та наміру мовного переходу проводилася оцінка мультиколінеарності.

Перейдемо до дескриптивної статистики отриманого масиву.

Середній вік респондентів у вибірці становив 27,6 року (стандартне відхилення - 4,85 року). За статтю вибірка була дещо зміщена в бік жінок: приблизно 60% на 40%. Зазначимо, що додаткова перевірка показала, що при переважуванні за статтю значимі для нас параметри майже не змінюються, тому перезважування по статті не відбувалося. За рівнем освіти найбільші групи були: респонденти зі ступенем спеціаліста або магістра - 34%, далі бакалаври - 27%, особи із середньою спеціальною та фаховою передвищою освітою - 26%. Таким чином, вибірка загалом добре охоплювала молодь з досвідом вищої або, принаймні, післяшкільної освіти. Розподіл вибірки за макрорегіонами, статі, віку, є рівномірним. Детальніше опис вибірки наведено в таблиці 2.

Таблиця 2.

Дескриптивний аналіз вибірки

		N	%
Поточний мовний режим	переважно російською	84	14.7%
	російська -> українська	48	8.6%
	обидві мови	136	23.7%
	обидві мови - > українська	44	7.9%
	російська -> суржик	20	3,5%
	завжди суржик	109	19,0%
	завжди українська	130	22.7%
Гендер	Чоловіки	226	39.4%
	Жінки	343	59.9%
	Інше/ не відповіли	4	0.7%

Вікові групи	18-25	213	37.4%
	26-30	174	30.6%
	31-35	182	32.0%
Розмір населеного пункту	500 тисяч і більше	239	42.0%
	50-500 тисяч	198	34.8%
	до 50 тисяч	69	12.1%
	село	63	11.1%
Макрорегіон поточного проживання	Захід	124	21.6%
	Північ (в т.ч. Київ)	159	27,7%
	Центр	107	18,7%
	Південь	86	15.0%
	Схід	97	16.9%
Всього		573	

Важливою частиною опису вибірки є мовний соціалізаційний досвід. Українську мову вивчали в школі приблизно 70% респондентів, російську - приблизно 11% респондентів, у змішаному режимі - 19% респондентів. Якщо дивитися на мову навчання у вищій школі або у коледжі, то українська мова також домінує: 67,5% зазначили, що навчалися переважно українською, близько 9% - російською, і близько 21% - у змішаному режимі, а ще невелика частка не продовжувала навчання. Таким чином, переважна кількість респондентів отримувала освітню соціалізацію українською мовою, що не можна сказати про їхню сімейну соціалізацію. Щодо сімейної соціалізації варто зауважити, що оцінювалися не тільки мова спілкування в сімейному

колі, а й наявність російського коріння. Приблизно 24% респондентів мали російське коріння (один з батьків або один з їхніх батьків), але цей факт не продемонстрував зв'язку з мовною поведінкою.

Мовний фон сім'ї та підліткового кола виявився змішаним. В дитинстві 46,6% респондентів спілкувалися в сім'ї переважно українською, 35% - російською, 15% - обома мовами. У підлітковому спілкуванні з однолітками українська також була найчастішим варіантом - 44%, але російська також мала дуже вагомий присутність - 36%, змішаний мовний режим склав ще 17%.

Щодо фактичних мовних режимів, розподіл виявився досить різноманітним. 14,7% респондентів належали до групи, яка і надалі переважно використовує російську, 23,7% описали себе як тих, хто користується і російською, і українською, 19,0% - як таких, хто постійно використовує суржик. Разом ці категорії утворюють велику групу людей, для яких мовна практика не є суто українською. Водночас приблизно 9% зазначили, що раніше спілкувалися переважно російською, а тепер переважно українською, і ще 8% - що раніше спілкувалися і російською, і українською, а тепер виключно українською. Нарешті, майже 23% вибірки склали респонденти, які повідомили, що говорили і говорять виключно українською мовою. Зазначимо, що в абсолютному вираженні кількість людей, які перейшли на українську мову з російської або режиму двомовності, склала більше ніж 100 респондентів, що є достатнім для аналізу ефектів у цьому дослідженні. Також зазначимо, що ті, хто завжди спілкувався українською мовою, виявилися корисною підгрупою для порівняння з тими, хто перейшов на українську мову за значущими в контексті цієї роботи соціально-психологічними показниками.

Обчислення ключових шкал здійснювалося на основі середніх або сумарних показників з урахуванням реверсних пунктів там, де це було необхідно. На цьому етапі було важливо розрізняти композитні змінні, що

мають теоретичний статус окремих конструктів, і одиничні індикатори, які краще читати як фонові, контекстуальні характеристики. Саме тому, наприклад, показник підтримки Євромайдану в сім'ї не було включено до жодної з основних шкал, тоді як для показників ідентичності та життєздатності мови, норм близького кола чи бар'єрів переходу були зібрані відповідні композитні показники. Загалом підхід до обрахунку відповідає описаній вище операціоналізації.

Кількісний аналіз відбувався у декілька етапів. По-перше, проводився дескриптивний аналіз розподілів і груп (за віком, за статусом переходу, макрорегіонами тощо). По-друге, оцінювалися зв'язки між ключовими шкалами і залежними змінними. По-третє, будувалися багатофакторні моделі для поточного мовного режиму, мовного переходу і наміру переходу. Додатково здійснювалося порівняння між тими, хто не перейшов, тими, хто перейшов, тими, хто завжди був україномовними, а також тими хто перейшов і повернувся до використання російської мови. Аналіз даних під різними кутами і в різних комбінаціях дозволив уникнути спрощених інтерпретацій, так як деякі фактори показували значущу кореляцію із залежними змінними при прямому зіставленні, але при введенні додаткових чинників втрачали свою значущість.

Таким чином, кількісний етап був організований не просто для перевірки окремих кореляцій між окремими чинниками та мовним переходом, а для емпіричної перевірки багаторівневої моделі, сформульованої в першому розділі. Це передбачало зіставлення віддалених, проміжних і найближчих до мовної поведінки чинників, а також уточнення того, які з них виявляються найбільш пов'язаними з фактичним мовним режимом, фактом переходу та наміром перейти на українську мову.

Перейдемо до перевірки гіпотез, запропонованих наприкінці підрозділу 1.3. Додатково перевіримо доцільність використання трирівневої моделі чинників.

Почнемо з перевірки наявності зв'язків між чинниками та поточним мовним режимом¹⁰. Мовний режим демонструє, якою мовою респондент спілкується зараз і якою спілкувався раніше, якщо була зміна мови спілкування. Мовні режими для побудови моделі були впорядковані від найбільш російськомовного до найбільш україномовного. Методологічно це являло собою певну складність: яким є, скажімо, взаємне положення на шкалі двомовності і суржика? Тому для перевірки того, що перестановка цих елементів в шкалі не призводить до суттєвих змін у моделі, було проведено декілька обрахунків з використанням декількох ранжуваль. В наступній таблиці наведено варіант, де суржик ближче до чистої україномовності ніж до двомовності. Але в моделях, де суржик і двомовність мали інше взаємне положення, загальна ΔR^2 відрізнялася в межах 0,01 порівняно з наведеною нижче.

Отже, для перевірки зв'язків між чинниками та поточним мовним режимом було використано ієрархічну лінійну модель із чотирма кроками. На першому кроці вводилися соціодемографічні та контекстуальні змінні, які не мають соціально-психологічного характеру. На другому - композитний показник української ідентичності. На третьому - чинники проміжного рівня, а саме суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови і мовна ідентичність. На четвертому рівні вводилися найближчі до поведінки чинники: самоефективність, російськомовні бар'єри і норми близького кола. Ієрархічний підхід дає змогу не лише перевірити саму наявність зв'язків, а й

¹⁰ Питання №2: "Оберіть опцію, яка найкраще описує використання вами російської та української мов:"

оцінити, як змінюється пояснювальна сила моделі при послідовному введенні різних рівнів чинників.

Таблиця 3.

Приріст пояснювальної сили блоків для поточного мовного режиму (N = 569)

Крок моделі	Склад блоку	R ² моделі	Adjusted R ²	ΔR^2	p для приросту
Крок 1	Соціодемографічний і контекстуальний блок: вік, стать, макрорегіон, тип населеного пункту, ставлення сім'ї до Євромайдану, дитяча і підліткова мовна соціалізація	.614	.602	-	-
Крок 2	+ Фоновий соціально-психологічний рівень: широка українська ідентичність	.628	.616	.014	< .001*
Крок 3	+ Проміжний рівень: мовна українська ідентичність, суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови	.637	.624	.009	.001*
Крок 4	+ Найближчий рівень: норми близького кола, мовна самоефективність, російськомовні бар'єри	.655	.640	.018	< .001*

Як показує Таблиця 3, уже перший контекстуальний блок пояснював 61.4% варіації поточного мовного режиму. Додавання широкої української ідентичності підвищувало пояснену частку дисперсії до 62.8% ($\Delta R^2 = .014$, $p < .001$), введення проміжного рівня - до 63.7% ($\Delta R^2 = .009$, $p < .001$), а введення

найближчого рівня - до 65.5% ($\Delta R^2 = .019$, $p < .001$)¹¹. Таким чином, усі три соціально-психологічні рівні пов'язані з поточним мовним режимом, але найбільший додатковий внесок дають саме найближчі до поведінки чинники, що узгоджується з багаторівневою моделлю соціально-психологічних чинників. Втім, найбільшу частку дисперсії пояснюють саме базові чинники - соціально демографічні, географічні та біографічні. Нижче розглянемо це детальніше у повній багатofакторній регресійній моделі.

Для надійності було зроблено ще декілька додаткових перевірок. Зокрема, мовні режими були згруповані до 4х груп у вказаному порядку: “переважно російська”, “двомовність”, “суржик”, “переважно українська”. Регресійна модель для такої ієрархії дала майже ідентичний результат до семи режимів: Adjusted $R^2 = 0.606$ ($p < 0.001$), тобто зміна порівняно з попередньою моделлю - 0.034. Якщо ж переставити двомовність і суржик саме в цій моделі, загальне Adjusted R^2 моделі складає 0.642 ($p < 0.001$), що вказує слабку значущість цієї перестановки.

Якщо подивитися на повну модель (тобто таку, що враховує всі фактори окремо, а не у згрупованому вигляді), то вона показує, що найстійкішими незалежними предикторами поточного мовного режиму є російськомовні бар'єри ($\beta = -.145$, $p < .001$), а також мова дитячої сімейної соціалізації ($\beta = -.260$, $p < .001$ для російської в дитинстві) та підліткового кола ($\beta = -.333$, $p < 0.001$), причому підліткове коло визначає поточний мовний режим навіть сильніше, ніж сімейне (табл. 4).

¹¹ Додаткова ordered logit model для порядкової змінної поточного мовного режиму показала той самий загальний патерн, що й ієрархічна лінійна модель: найбільш стійкими предикторами більш україномовного режиму залишаються мовна українська ідентичність, норми близького кола та нижчий рівень російськомовних бар'єрів, тоді як широкий композит української ідентичності і суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність не демонструють стійкого незалежного внеску в повній моделі.

Також цікавим є ефект статі: жінки у вибірці статистично значуще тяжіють до більш україномовних режимів. У нас немає задовільного пояснення цього ефекту, зауважимо лише, що переважування вибірки на нього суттєво не впливає (у сирих даних жінок - 60%).

Зазначимо, що мовна соціалізація при введенні в модель спрацьовує надзвичайно сильно і робить багато інших чинників, окрім російськомовних бар'єрів, незначущими (кореляція між російськомовними бар'єрами та ранньою російськомовною соціалізацією складає ~ 0.45 ($p < 0.001$), тож це однонаправлені, але не тотожні чинники).

Додаткова перевірка мультиколінеарності в моделі не дала значень $VIF > 5$, отже про надмірну мультиколінеарність не йдеться.

Таблиця 4.

Повна регресійна модель поточного мовного режиму (N = 569)¹²

Предиктор	B	β	p
Вік	0.006	0.014	.578
Стать: жінки	0.418	0.097	< .001*
Макрорегіон: Захід	-0.421	-0.071	.094
Макрорегіон: Північ	-0.023	-0.004	.908
Макрорегіон: Київ	0.307	0.060	.087
Макрорегіон: Південь	-0.192	-0.034	.408

¹² Референтна категорія для макрорегіону - Центр; для типу населеного пункту - міста понад 500 тис. мешканців; для мови сім'ї в дитинстві та мови підліткового кола - українська; для статі - чоловіки.

Макрорегіон: Схід	-0.370	-0.063	.087
Тип НП: 50–500 тис.	-0.194	-0.044	.274
Тип НП: до 50 тис.	-0.220	-0.034	.294
Тип НП: село	-0.052	-0.008	.819
Ставлення сім'ї до Євромайдану	0.016	0.022	.457
Мова сім'ї в дитинстві: російська	-1.134	-0.257	< .001*
Мова сім'ї в дитинстві: обидві	-1.103	-0.186	< .001*
Мова сім'ї в дитинстві: інше	-0.037	-0.003	.926
Мова підліткового кола: російська	-1.433	-0.328	< .001*
Мова підліткового кола: обидві	-0.436	-0.077	.033*
Мова підліткового кола: інше	-0.780	-0.063	.081
Широка українська ідентичність	-0.020	-0.023	.657
Мовна українська ідентичність	0.019	0.023	.688
Суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови	0.055	0.048	.346
Норми близького кола	0.068	0.085	.155
Мовна самоефективність	0.036	0.037	.349
Російськомовні бар'єри	-0.140	-0.145	< .001*

R ²	.655
Adjusted R ²	.640
N	569

Варто зазначити, що виключення суржикомовної підвибірки дозволяє створити навіть кращу модель ($\text{adjusted } R^2 = .742$; $p < .001$), але спрацьовують майже ті самі чинники (за винятком того, що виразніше проявляється макрорегіон “Схід”, який не працює в моделі з суржиком).

Оскільки в моделі мовних режимів шкалу можна інтерпретувати як ординальну, доцільно зробити додаткову перевірку за допомогою ordered logit моделі. Ця модель не показує впливу жіночої статі. Спрацьовує підліткова соціалізація російською ($OR = 0.225$, $p < 0.001$) та двома мовами ($OR = 0.472$, $p < 0.009$), також спрацьовують російськомовні бар’єри ($OR = 0.771$, $p < 0.001$). Додається вплив підтримуючих норм близького кола ($OR = 1.193$, $p < 0.001$). На межі ефект мовної української ідентичності ($OR = 1.154$, $p = 0.056$).

Отже, як бачимо, найкраще підтвердилася гіпотеза про вплив російськомовних бар’єрів на мовний режим, які впливові в обох моделях. Інші фактори, такі як мовна українська ідентичність, норми близького кола, суб’єктивна етнолінгвістична життєздатність, показують зв’язок при прямому зіставленні з мовним режимом, але “розчиняються” при додаванні додаткових факторів, особливо історії мовної соціалізації.

Отже, гіпотези про наявність зв’язків загалом підтверджуються, але сила цих зв’язків є нерівномірною. Ієрархічна модель підказує, що такі чинники як широка і мовна ідентичність, суб’єктивна етнолінгвістична життєздатність тощо мають статистично значущу пояснювальну силу, але вона зменшуються чи повністю щезає, коли додаються чинники, які передбачались як найбільш

безпосередні - бар'єри, а також мовна соціалізація. Залишимо остаточну інтерпретацію цих фактів на кінець розділу, коли розглянемо вплив усіх чинників в інших контекстах.

Перейдемо до оцінки зв'язку між соціально-психологічними чинниками та бінарним фактом переходу або не-переходу на українську мову за самозвітом респондента. Оскільки бінарна модель з усіма можливими предикторами виходить дещо перенавантаженою (кількість переходів на змінну, EPV¹³, приблизно 4.0), для підвищення надійності було додатково побудовано бінарну логістичну модель мовного переходу з меншою кількістю параметрів (EPV = ~ 10.1). В модель було включено в першу чергу предиктори, які сильно проявили себе у повній бінарній моделі та у моделі мовного режиму. З цією ж метою було укрупнено деякі макрорегіони. Втім, з метою не пропустити важливі предиктори, всі інші чинники також додавалися в модель по одному для перевірки впливу і так само послідовно виключалися. Наводимо одразу скорочену модель.

Таблиця 5.

Бінарна модель мовного переходу (N = 439)

Предиктор	B	OR	95% ДІ для OR	p
Стать: жінки	-0.524	0.592	[0.356; 1.027]	.050
Макрорегіон: Київ + Північ	-0.350	0.705	[0.340; 1.460]	.347
Макрорегіон: Захід	0.310	1.364	[0.606; 3.070]	.453

¹³ Буквально - event per value.

Макрорегіон: Південь	-0.097	0.907	[0.397; 2.071]	.817
Макрорегіон: Схід	-0.789	0.454	[0.187; 1.105]	.082
Мова підліткового кола: російська	0.430	1.538	[0.859; 2.754]	.148
Мовна українська ідентичність	0.353	1.424	[1.219; 1.663]	< .001*
Російськомовні бар'єри	-0.181	0.835	[0.717; 0.971]	.019*

Примітка. Nagelkerke pseudo- R^2 = .199

McFadden pseudo- R^2 = .133

AUC = .745

Hosmer–Lemeshow p = .544

EPV $\approx$ 11.4

Як видно з таблиці 5, у бінарній моделі незалежний внесок зберігають насамперед мовна українська ідентичність ($B = 0.325$, $OR = 1.384$, $p < 0.001$) та російськомовні бар'єри ($B = -0.181$, $OR = 0.835$, $p < 0.019$). Інші фактори вводилися в модель по одному, але не показували значущість і тому були залишені поза моделлю для збереження кращого співвідношення EPV.

Отже, в моделі, яка описує мовний перехід, найкраще спрацьовують два чинники: “привласнення” української мови і російськомовні бар'єри. При цьому інші фактори, в тому числі стать і мовна соціалізація в дитинстві та підлітковому віці, не показують зв'язку з цим рішенням (в моделі зараз є тільки один з предикторів, пов'язаний з соціалізацією, але інші також тестувалися і не показали впливу).

Цей результат принципово відрізняє мовний режим як певну статичну картину від мовного переходу. Якщо мовний режим визначається великою мірою географією (макрорегіон), особистою історією (мова сім'ї і мова друзів), то саме факт переходу не пов'язаний з цими предикторами. Для здійснення переходу так само важливі низькі російськомовні бар'єри, але й

привласнення української мови як “своїї”. Абсолютно логічно, що ці чинники різнонаправлені. Якщо ж говорити про інші чинники, які не спрацьовують в моделі, наприклад, широка українська ідентичність, самоефективність, суб’єктивна етнолінгвістична життєздатність, вони різною мірою можуть впливати на привласнення української мови. Хоча наявність, міру і направленість цього зв’язку треба досліджувати окремо, наведемо тут таблицю взаємних кореляцій за Пірсоном основних чинників в інформативних цілях (всі $p < 0.001$). Як бачимо, мовна українська ідентичність найтісніше пов’язана з композитним показником української ідентичності та нормами близького кола.

Таблиця 6.

**Взаємні кореляції ключових соціально-психологічних чинників
мовної поведінки**

	Широка національ на ідентичні сть	Мовна українськ а ідентичні сть	СЕЖ українсь кої мови¹⁴	Україн омовне оточен ня	Норми близьк ого кола	Мовна самоеф ективн ість	Російсь комовн і бар’єри
Широка національ на ідентичніс ть	-	0.822***	0.769***	0.528** *	0.737** *	0.614** *	-0.527* **
Мовна українська	0.822***	-	0.752***	0.647** *	0.833** *	0.608** *	-0.611* **

¹⁴ Суб’єктивна етнолінгвістична життєздатність.

ідентичність							
СЕЖ української мови	0.769***	0.752	-	0.687** *	0.804** *	0.661** *	- 0.522** *
Україномовне оточення	0.528***	0.647***	0.687***	-	0.766** *	0.603** *	- 0.547** *
Норми близького кола	0.737***	0.833***	0.804***	0.766** *	-	0.692** *	- 0.641** *
Мовна самоефективність	0.614***	0.608***	0.661***	0.603** *	0.692** *	-	- 0.623** *
Російськомовні бар'єри	-0.569***	-0.657***	-0.562***	- 0.578** *	- 0.683** *	- 0.648** *	-

Тепер розглянемо модель наміру зміни мови спілкування для тих респондентів, які ще не перейшли на українську мову (з вибірки виключені ті, хто завжди говорив українською і хто вже здійснив мовний перехід).

Таблиця 7.

Приріст пояснювальної сили блоків для наміру перейти на українську мову (N = 339)

Крок	Блок чинників	R²	Adjusted R²	ΔR²	Sig. F Change

1	Соціодемографічний і контекстуальний блок: вік, стать, макрорегіон, тип населеного пункту, ставлення сім'ї до Євромайдану, дитяча і підліткова мовна соціалізація	.255	.216	-	< .001
2	+ Фоновий соціально-психологічний рівень: широка українська ідентичність	.507	.480	.252	< .001
3	+ Проміжний рівень: мовна українська ідентичність, суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови	.618	.594	.111	< .001
4	+ Найближчий рівень: норми близького кола, мовна самоефективність, російськомовні бар'єри	.657	.632	.039	< .001

Як показує Таблиця 7, модель наміру пояснює майже тотожний обсяг дисперсії, що і модель поточного мовного режиму; але вага соціально-психологічних чинників в моделі набагато більше. Соціодемографічний і контекстуальний блок пояснює 25.5% варіації наміру, після введення фонового рівня модель зростає до 50.7% ($\Delta R^2 = .252$, $p < .001$), після введення проміжного рівня - до 61.8% ($\Delta R^2 = .111$, $p < .001$), а після введення найближчого рівня - до 65.9% ($\Delta R^2 = .041$, $p < .001$). При цьому, порівнювати пояснювальну силу цих моделей з моделлю мовного переходу некоректно: адже там використовується $\text{pseudo } R^2$, що не можна порівняти зі стандартним R^2 .

Зазначимо, що на відміну від мовного режиму та моделі мовного переходу, в моделі наміру можна побачити інакше співвідношення ваги

соціодемографічних (біографічних) та соціально-психологічних чинників: при додаванні усіх трьох рівнів соціально-психологічних чинників Adjusted R² зростає майже втричі. В повній багатофакторній моделі серед соціально-психологічних чинників виразно спрацьовують мовна українська ідентичність ($\beta = 0.371$, $p < 0.001$), норми близького кола ($\beta = 0.257$, $p < 0.001$), які не мали впливу в попередніх повних моделях, а російськомовні бар'єри залишаються значущими ($\beta = -0.154$, $p < 0.001$).

Таблиця 8.

Багатофакторна модель наміру мовного переходу

Предиктор	B	β	p
Вік	0.070	0.105	.002*
Стать: жінки	0.505	0.078	.030*
Макрорегіон: Київ	-0.559	-0.063	.269
Макрорегіон: Північ	-0.174	-0.017	.690
Макрорегіон: Захід	-0.080	-0.008	.855
Макрорегіон: Схід	-0.326	-0.044	.468
Макрорегіон: Південь	-0.450	-0.056	.290
Тип НП: 50–500 тис.	-0.070	-0.010	.837
Тип НП: до 50 тис.	-0.825	-0.067	.080
Тип НП: село	-0.642	-0.048	.230
Ставлення сім'ї до Євромайдану	-0.025	-0.022	.569
Мова сім'ї в дитинстві: російська	-1.257	-0.193	.009*

Мова сім'ї в дитинстві: обидві	-0.847	-0.104	.046*
Мова сім'ї в дитинстві: інше	0.674	0.038	.436
Мова підліткового кола: російська	0.191	0.029	.703
Мова підліткового кола: обидві	-0.081	-0.010	.854
Мова підліткового кола: інше	-1.270	-0.073	.145
Широка українська ідентичність	0.144	0.115	.076
Мовна українська ідентичність	0.488	0.380	< .001*
Суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови	-0.027	-0.015	.798
Норми близького кола	0.327	0.264	< .001*
Мовна самоефективність	-0.095	-0.064	.153
Російськомовні бар'єри	-0.240	-0.154	< .001*

Натомість широкий показник української ідентичності, суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність, мовна самоефективність в повній моделі не дають окремого внеску. Для формування наміру вирішальним є те, чи проживається українська як своя мова і чи підтримує перехід найближче соціальне коло, а на противагу цьому впливають російськомовні бар'єри, що пов'язані не тільки зі звичкою і самоефективністю в використанні російської, але і відчуттям російської мови частиною власної соціальної ідентичності. Ця логіка дуже добре узгоджується з якісним етапом, де норми середовища і переживання мови як своєї теж виявилися надзвичайно важливими.

Зазначимо, що за наявними даними виражений намір перейти на українську мову вже пов'язаний з більш частим використанням української мови. Респонденти, які мають намір перейти на українську мову 7 і вище, вже зараз частіше використовують українську мову в усіх мовних доменах, зазначених в опитуванні, порівняно з тими, хто такого наміру не має (оцінка наміру нижче 7). Це статистично значущий ефект. Таким чином, це додаткове підтвердження того, що формування наміру є важливим для подальшої мовної поведінки.

Таблиця 9.

Частота використання української мови та вираженість наміру перейти на українську мову у неформальному спілкуванні (N = 339)

Мовний домен	Середнє значення використання для високого наміру (C4≥7), n = 145	Середнє значення використання для низького наміру (C4<7), n = 194	Δ	Holm p	Cohen's d (сила ефекту)
Друзі	7.45	4.47	2.98	.001	1.16
Нові знайомі	7.91	5.15	2.76	.001	1.05
Робочі/навчальні чати	8.18	5.50	2.68	.001	0.98
Сім'я	6.99	4.43	2.56	.001	0.91

Сервісні ситуації	8.59	5.89	2.70	.001	1.05
Публічний онлайн	8.17	5.16	3.01	.001	1.13

Оскільки кожен респондент вказував активність використання української мови в 6 різних мовних доменах (сім'я, друзі, нові знайомі, навчальні та робочі чати тощо), доцільно проаналізувати, чи є відмінним вплив чинників у цих різних доменах.

Для початку порівняємо, чи відрізняється рівень використання української мови одними і тими самими респондентами в різних контекстах.

Таблиця 10.

**Частота використання української мови залежно від мовного
домена (N = 569)**

Домен	Середнє значення оцінок (максимум - 10)
Сервісні ситуації	8.02
Робочі/навчальні чати	7.76
Публічний онлайн	7.59
Нові знайомі	7.55
Друзі	7.22

Сім'я	7.07
-------	------

Дійсно бачимо, що є певні відмінності, але необхідно перевірити їхню статистичну значимість за допомогою парних t-тестів з поправкою Холма–Бонферроні на множинні порівняння. Дані t-тестів наведено у таблиці 11. Для зручності читання статистично значущі відмінності відзначені зеленим кольором.

Позитивну різницю на перетині рядка і стовпчика варто розуміти як переважання “україномовності” домену, вказаного у рядку, над “україномовністю” домену, вказаного у стовпчику (для одних і тих самих респондентів). Негативна різниця, відповідно, означає більшу “україномовність” в домені, вказаному у стовпчику.

Таблиця 11.

Попарне порівняння використання української в різних мовних доменах (N = 569)

Мовний домен	Друзі	Нові знайомі	Робочі/навчальні чати	Сім'я	Сервіс ситуації	Публічний онлайн
Друзі	-	$\Delta = -0.33$; $p < .001$;	$\Delta = -0.54$; $p < .001$;	$\Delta = +0.15$; $p = .070$;	$\Delta = -0.79$; $p < .001$;	$\Delta = -0.37$; $p = .002$;
Нові знайомі	$\Delta = +0.33$; $p < .001$;	-	$\Delta = -0.21$; $p = .011$;	$\Delta = +0.48$; $p < .001$;	$\Delta = -0.47$; $p < .001$;	$\Delta = -0.04$; $p = .638$;

Робочі/навчальні чати	$\Delta =$ +0.54; $p < .001$;	$\Delta =$ +0.21; $p = .011$;	-	$\Delta =$ +0.69; $p < .001$;	$\Delta = -$ 0.25; $p = .005$;	$\Delta =$ +0.17; $p = .070$;
Сім'я	$\Delta = -$ 0.15; $p = .070$;	$\Delta = -$ 0.48; $p < .001$;	$\Delta = -$ 0.69; $p < .001$;	-	$\Delta = -$ 0.95; $p < .001$;	$\Delta = -$ 0.52; $p < .001$;
Сервіс ситуації	$\Delta =$ +0.79; $p < .001$;	$\Delta =$ +0.47; $p < .001$;	$\Delta =$ +0.25; $p = .005$;	$\Delta =$ +0.95; $p < .001$;	-	$\Delta =$ +0.43; $p < .001$;
Публічний онлайн	$\Delta =$ +0.37; $p = .002$;	$\Delta =$ +0.04; $p = .638$;	$\Delta = -$ 0.17; $p = .070$;	$\Delta =$ +0.52; $p < .001$;	$\Delta = -$ 0.43; $p < .001$;	-

Примітка. Зелений колір клітинки означає статистично значущу відмінність частоти використання української мови одними і тими ж респондентами в двох доменах, що знаходяться на перетині. Позитивний знак означає більшу частоту в домені, вказаному у рядку, над відповідним доменом у стовпчику і навпаки.

Як можемо побачити з таблиці 11, дійсно у багатьох випадках є статистично значуща різниця у використанні української мови у різних доменах одними й тими самими респондентами. Зокрема, в сервісних ситуаціях частіше використовується українська мова порівняно з усіма іншими доменами, а в спілкуванні з друзями та сім'єю українська мова використовується рідше, ніж в решті доменів. Додатково зазначимо, що порівняння згрупованих оцінок по більш інтимних доменах (сім'я та друзі) та більш публічних (всі інші) також дає надійну оцінку більшої україномовності публічних доменів ($\Delta + 0.58, p < 0.001$). Якщо ж порахувати цю різницю тільки для тих, хто здійснив мовний перехід ($N=92$), вона зросте до $+0.85 (p < 0.001)$, що підтверджує думку Фішмана про укоріненість звичної мови саме в

інтимних доменах. Тобто навіть там, де респонденти декларують факт мовного переходу, більш інтимні домени залишаються значуще російськомовнішими.

Достовірно встановивши статистично значущу різницю у використанні української мови у різних доменах, спробуємо оцінити внесок різних чинників у цю різницю. Це доцільно робити за допомогою змішаної лінійної моделі (linear mixed model), що враховує наявність кількох відповідей (у нашому випадку - шести, за кількістю domenів) у одного респондента.

На графіку 1 нижче можемо побачити лише статистично значущі чинники для кожного з 6 мовних domenів.

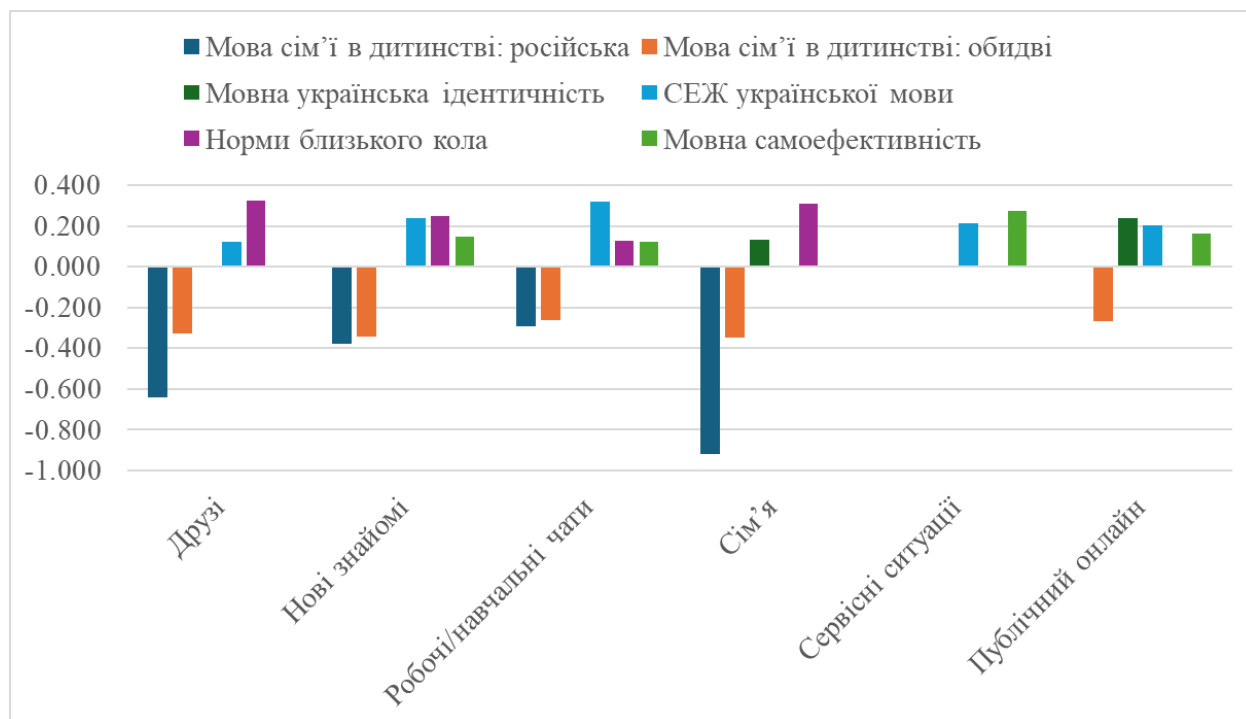

Рис. І. Соціально-психологічні чинники обрання української мови як мови неформального спілкування (N = 569).

Рис. І показує досить чіткий паттерн: в інтимніших доменах, тобто у сім'ї та спілкуванні з друзями, дуже велику “негативну” роль відіграє мовна

соціалізація в дитинстві. І навпаки, норми близького кола працюють на більше використання української мови, окрім більш публічних ситуацій - в онлайні та у сервісній взаємодії. Майже в усіх доменах спрацьовує суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови. Це цікаве спостереження, адже цей чинник (як і мовна ідентичність і мовна самоефективність) не давав ефекту в повних моделях мовного режиму та мовного переходу. Це можна інтерпретувати наступним чином: мовний режим - це стала ситуація, яка описує, як індивід “загалом” використовує мови; мовний перехід означає досить різку зміну поведінки, в якій роль можуть грати більш безпосередні і дотичні до соціальної ідентичності чинники (наприклад, мовна ідентичність). Крім того, мовний перехід не враховує більш складні і нюансовані стратегії поведінки, коли людина перемикається між мовами залежно від контексту (language switching). Частота ж використання мови в різних доменах співвідноситься з ситуацією, коли індивід володіє мовою, але рішення використовувати її чи ні, щоразу робиться залежно від контексту окремої соціальної ситуації. В цій ситуації більша престижність і інституційна підтримуваність української мови (тобто життєздатність) можуть підтримувати доречність її використання в конкретний момент. Таким чином, суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність, мовна самоефективність та інші фактори, визначені лінійною змішаною моделлю, можуть впливати на накопичення кількості виборів на користь української мови (згідно з уявленнями Фішмана) і в певний момент конвертувати намір мовного переходу в дію.

Зазначимо, що в усіх моделях і в цій зокрема, значну роль грає сімейна мовна соціалізація; таким чином, виховання дітей українською мовою є чинником, який великою мірою визначає мовну поведінку у дуже багатьох контекстах.

Отже, мовну поведінку не можна описати як єдиний універсальний процес: в залежності від мовного домену в дію можуть вступати різні чинники. Так само важливо розуміти, що концепт мовного переходу, хоча й може бути дуже корисним в аналітичних цілях, не завжди відображає нюанси реальної мовної поведінки. Хоча аналіз інтенсивності використання української мови в різних доменах не тотожний аналізу повного мовного переходу, він підказує, що може допомагати або стримувати людину, яка наважилася на мовний перехід.

Окремо зауважимо, що в рамках роботи було перевірено ставлення сім'ї до Євромайдану, яке було внесено до рівня соціодемографічних і контекстуальних змінних. У багатofакторних моделях його внесок виявився незначущим. Також у межах цієї моделі не вдалося підтвердити стійкий значущий внесок мовних атитюдів, мов споживаного контенту та наявності російського коріння як чинників, що покращують пояснювальну силу моделей мовного режиму, мовного переходу або наміру перейти на українську мову.

Як показали якісне дослідження і аналіз використання мов в різних доменах, мовний перехід не завжди є тотальним. Це радше певний процес, а інколи і певне стабільне розмежування в залежності від домену. З цієї точки зору є важливим провести чотирьохгрупове порівняння за основними чинниками між тими, хто не перейшов на українську, тими, хто перейшов і повернувся назад, тими, хто перейшов успішно, і тими, хто завжди був україномовним. Воно дозволяє подивитися на мовний перехід не як на бінарний результат, а як на окрему траєкторію між двома стабільними режимами. Як бачимо з рис. II, незважаючи на окремі перекриття довірчих інтервалів, можна побачити тенденцію у зміні чинників у такому порівнянні.

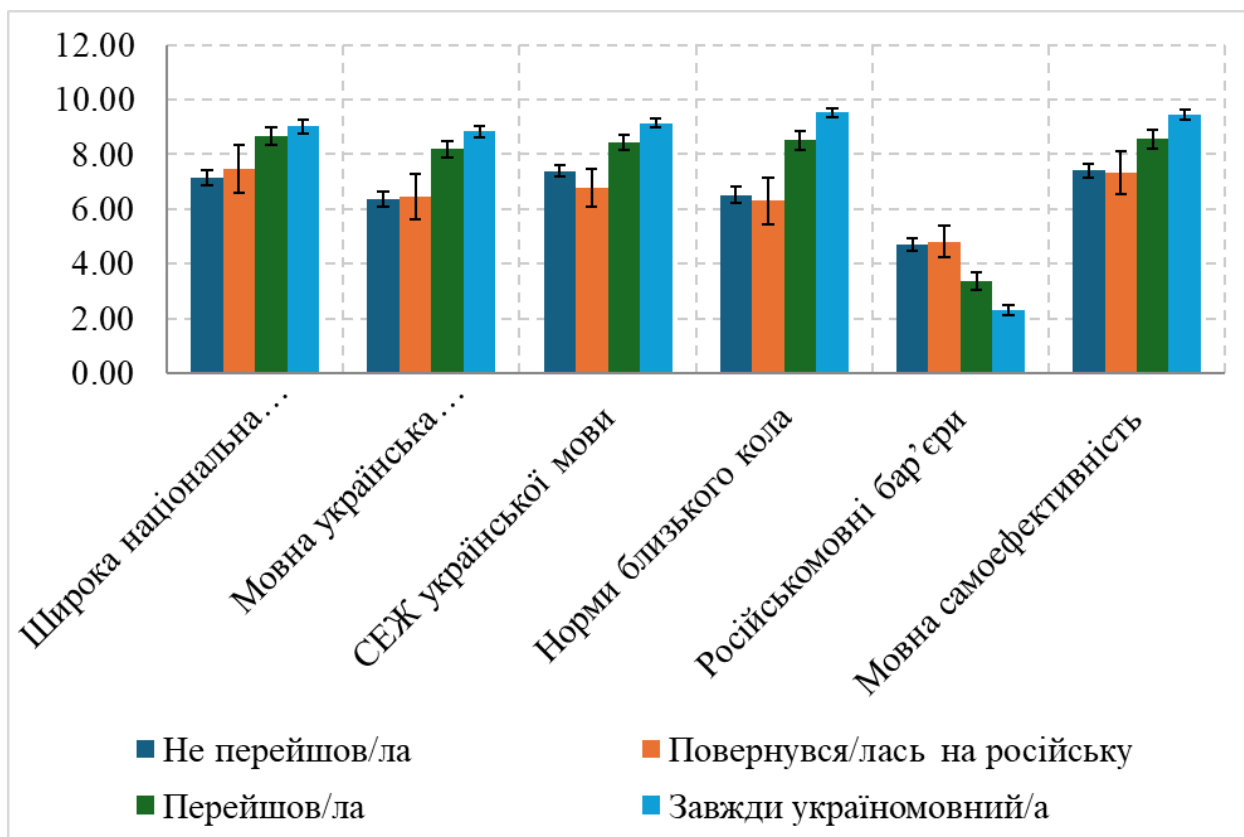

Рис. II. Порівняння 4х груп відносно мовного переходу за ключовими соціально-психологічними чинниками

Ці результати підтверджують попередньо висловлене припущення про перехід як тривалий транзит. За більшістю показників група тих, хто перейшов, займає проміжне становище між тими, хто завжди був українськомовним, і тими, хто не перейшов. Це також добре згоджується з якісними спостереженнями про мовний перехід. По-друге, ці дані показують, що навіть після фактичного мовного переходу частина людей, можливо, не досягає того ж рівня внутрішньої узгодженості і природності української мови, який характерний для груп, що завжди розмовляли українською мовою.

Окремий інтерес становить невелика група респондентів, які повідомили, що після 24 лютого 2022 року перейшли на українську, але згодом знову повернулися до переважно російськомовної практики. Кількісно це

малочисельна група (25 анкет), що, на жаль, сильно збільшує довірчі інтервали, однак її профіль виявився цікавим для аналізу. На жаль, не можна зробити статистично обґрунтовані висновки про їхні відмінності від інших груп, тож тут залишається поле для подальших досліджень.

Підіб'ємо підсумки аналізу кількісних даних.

Отже, кількісний етап підтвердив, що всі три соціально-психологічні рівні чинників пов'язані з мовною поведінкою і з наміром перейти на українську мову. Втім, сила цих зв'язків розподіляється нерівномірно. Одним із важливих результатів стало те, що хоча групи чинників дійсно підвищують пояснювальну силу моделей, повні моделі показують, що всередині цих груп найбільший і стабільний вплив має обмежена кількість чинників. При цьому дисперсія наміру мовної поведінки пояснюється запропонованим набором чинників значно краще, ніж дисперсія фактичного мовного режиму.

Разом з тим, аналіз показав, що більшість запропонованих соціально-психологічних чинників придатна для пояснення більш нюансованої поведінки, а саме доменно-обумовленої частоти використання української мови.

Окремо зробимо висновки щодо гіпотез, запропонованих у розділі 1. Загалом можна зробити висновок, що вони підтвердилися, але не однаковою мірою і з важливим уточненням: більшість запропонованих соціально-психологічних чинників дійсно демонструє зв'язок при прямому зіставленні з мовним режимом, мовним переходом і мовним наміром. Але в присутності інших чинників стабільний вплив залишається у російськомовних бар'єрів (для режиму, переходу та наміру), мовної української ідентичності (для переходу та наміру) та норм близького кола (для наміру). Тож строго доведеними можемо вважати тільки гіпотези, пов'язані з цими чинниками.

Для кращої наочності підсумуємо інформацію про статистичну значущість усіх розглянутих чинників в різних моделях.

Таблиця 12.

Узагальнення статистичної значущості різних чинників залежно від моделі

Чинник	Лінійна модель мовного режиму	Бінарна логістична модель переходу	Лінійна модель наміру	Лінійна змішана модель доменного використання
Мова сім'ї в дитинстві: російська	Так	Ні	Так	Доменно значущий (4/6 доменів)
Мова сім'ї в дитинстві: обидві	Так	Ні	Так	Доменно значущий (5/6 доменів)
Мова підліткового кола: російська	Так	Ні	Ні	-
Мова підліткового кола: обидві	Так	-	Ні	-
Широка українська ідентичність	Ні	Ні	Так	Ні
Мовна українська ідентичність	Ні	Так	Так	Доменно значущий (2/6 доменів)
Суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови	Ні	Ні	Ні	Доменно значущий (5/6 доменів)
Норми близького кола	Ні	Ні	Так	Доменно значущий (4/6 доменів)

Мовна самоефективність	Ні	Ні	Ні	Доменно значущий (4/6 доменів)
Російськомовні бар'єри	Так	Так	Так	Ні

Примітка. Складено автором на основі вищенаведених розрахунків. “Так” означає статистично значущий незалежний ефект у відповідній моделі ($p < .05$;) курсив - тенденцію ($p < .10$); “доменно значущий” - значущий ефект ($p < .05$;) в окремих мовних доменах; “-” - чинник не включався або не інтерпретувався в цій моделі з міркувань збільшення надійності моделі. У порядковій логістичній моделі мовного режиму (ordered logit model) значущими були мова підліткового кола: російська ($OR = 0.225$, $p < .001$), мова підліткового кола: обидві ($OR = 0.472$, $p = .009$), норми близького кола ($OR = 1.193$, $p < .001$) та російськомовні бар'єри ($OR = 0.771$, $p < .001$). Мовна українська ідентичність мала ефект на рівні тенденції ($OR = 1.154$, $p = .056$).

2.3 Практичні рекомендації до інтервенцій в сфері мовної політики та дискусія

Для створення рекомендацій у даній роботі до теоретичного і практичного блоку досліджень додається аналіз джерел, які розглядають поведінкові зміни та окремі кейси мовної політики, які можуть бути релевантні для українського випадку.

Очевидно, що механічно переносити в Україну інструменти з іноземних кейсів не є коректним, тому будь-які описані в літературі кейси мають бути добре проаналізовані на доцільність використання в українському контексті. Додатково зазначимо, що часто закордонні мовні політики, описані в джерелах, - це політики спрямовані на захист мов меншин, що не збігається з фактичним статусом української мови.

Якщо виходити з отриманих даних, можемо визначати наступні цілі для інтервенцій:

1. Інтеріоризація української мови як “своєї”, адже мовна українська ідентичність, є важливим предиктором мовного переходу, а також другим після норм близького кола за силою негативної кореляції чинником відносно російськомовних бар’єрів. Нагадаємо, що російськомовні бар’єри є одним з ключових стримуючих чинників в усіх моделях. Отже, практичні заходи мають бути спрямовані саме на формування умов, за яких українська мова стає мовою, яка реально дозволяє бути собою, говорити з близькими, жартувати, вступати в нові стосунки, не відчувати себе штучним. Для цього індивіду треба більше реальної мовної практики в різних контекстах, відповідно, необхідно підтримувати відчуття високої суб’єктивної етнолінгвістичної життєздатності та створювати підтримуючі норми близького кола (обидва чинники пов’язані з частотою використання української мови в більшості розглянутих мовних доменів). Якщо говорити про суб’єктивну етнолінгвістичну життєздатність, важливо підсвічувати успішні кар’єри україномовних людей, заохочувати зміни неформального спілкування в корпоративному, державному, науковому середовищі, інвестувати в максимально різноманітний україномовний контент, особливо неформальний і розважальний. Якщо говорити про норми близького кола, потенційно ефективними можуть бути програми peer/buddy systems, принцип пари підтримки, домовленості між друзями про окремі домени використання української мови (Ноелс та ін., 2019; Лондрі та ін., 2022). Дуже важливо тут зазначити, що мова йде саме не про примус, а про м’яку координацію. Респондентам значно легше підтримувати використання української мови там, де це роблять хоча б одна чи дві значущі людини, ніж у повністю російськомовному середовищі. В контексті університетів, молодіжних організацій, робочих

просторів це означає, що мовна політика буде ефективною саме тоді, коли вона працює через групові мікронорми, а не через спущені “згори” формальні вимоги.

2. Наступна рекомендація стосується сімейного та інтимного доменів. Одне з найсильніших спостережень з інтерв'ю і з літератури, починаючи з праць Фішмана, полягає в тому, що сімейне середовище є одним з найбільш інерційних. Це було підтверджено і статистичними даними цього дослідження; сучасні систематичні дослідження підкреслюють важливість сімейного мовного домену (Гу та ін., 2025). Українська простіше входить в освіту, сервіс чи нові знайомства, але повільніше - у спілкуванні зі старими усталеними контактами. Це означає, що недостатньо рішення «тепер усюди говорю українською». Значно кориснішими будуть підходи, які легітимізують поступовий перехід в окремих доменах, наприклад принцип “пишу батькам в чаті українською” і так далі. Відповідно треба не абстрактно закликати до переходу на українську мову, а підказувати поведінку в конкретних впізнаваних соціальних ситуаціях. Окремо в контексті інтимних доменів варто сказати про мовну соціалізацію в сім'ї. Цей чинник надзвичайно сильно проявив себе в більшості моделей, і він є надзвичайно важливим з огляду на те, що мовну соціалізацію в дитинстві не можна “пережити заново”. Отже, потенційно впливовими можуть бути інтервенції і комунікації з закликом до батьків виховувати дітей українською мовою.
3. Наступним важливим напрямком є зменшення розриву між наміром та поведінкою, який було продемонстровано в даних цього дослідження, а також в обширній літературі щодо intention-action gap. Спираючись на літературу з поведінкових змін, зазначимо, що дуже важливо перейти від просто наміру до прив'язки наміру до ситуації (Голвітцер та Ширан,

2006). Тобто я не просто “хочу говорити українською”, а, наприклад, ”починаю розмову з новою людиною українською”, “пишу в новий робочий чат українською”, “якщо отримую сервіс - використовую українську”. Будь-які комунікації та інтервенції мають бути доменно-орієнтованими і соціально впізнаваними.

4. Четверта рекомендація випливає з даних про відторгнення (реактивність), які були зафіксовані на якісному етапі. З точки зору масової комунікації це означає, що соромлення, висміювання, побудова меседжа навколо морального приниження російськомовних молодих людей є контрпродуктивними (Дилард та Шен, 2005). У цій роботі виявлялися кейси, де люди були, скоріше, проукраїнськими за цінностями, але негативно реагували на спосіб, яким до них зверталися україномовні. Соціально-психологічні дослідження підтверджують факт, що якщо повідомлення сприймається як загроза, воно може породжувати опір навіть у тих, хто загалом поділяє цілі комунікації (Шульц та ін., 2007). Тому найкращий підхід у комунікаціях - це не осуд, а нормалізація, підкреслення того, що дедалі більше людей починають нові розмови українською¹⁵, і що змішані або перехідні режими не є підставою для стигматизації. Ця логіка також узгоджується з попередніми українськими соціально-психологічними підходами, у яких робота з російськомовними громадянами розглядається не як примусова асиміляція, а як створення умов для адаптації, мовної толерантності, довіри та поступового входження в український мовно-культурний простір (Васютинський, ред., 2012).

¹⁵ Це є також апеляцію до норм, що є визнаним механізмом впливу на поведінку.

5. Наступна рекомендація - це робота з недосконалим переходом як з частиною нормального процесу, а не як з помилкою. По літературі й в інтерв'ю видно, що люди часто застряють між намірами і дією не тому, що їм бракує логічної мотивації, а тому, що вони бояться недосконалої української мови. Якщо перехід мислиться лише як ідеальний, частина потенційних “перехідників” відсікається ще на початку. Це означає, що потрібно легітимізувати будь-які проміжні форми і визнавати право російськомовних людей на перехідний період і недосконалість. Ця логіка узгоджується з уже наявними дослідженнями (Бейкер та ін., 2011; Ноелс та ін., 2019). Практичною формою такої підтримки можуть бути розмовні клуби або реєт-середовища (“рівний рівному”), де головним є не контроль правильності мовлення, а зниження мовленнєвого бар’єру, регулярна практика й підтримувальна атмосфера. Подібну логіку демонструє опис розмовного клубу “Мова на часі”, спрямованого на підтримку дітей, молоді та ВПО в переході на українську мову через доброзичливе середовище спілкування (Шендеровська, 2025).
6. Наступна рекомендація стосується оцінки ефективності мовних політик. Огляд кейсів з валійської, баскської, саамської та інших мовних ситуацій показує, що наявність політики сама по собі не дорівнює зміні фактичної мовної поведінки. Мовна політика ефективна лише тоді, коли формальний статус мови поєднується з реальними можливостями її використання в освіті, медіа, *публічному просторі, сім’ї та близьких соціальних мережах*. (Агустін Лана, 2021, Гаретт, 2010; Лондрі та ін., 2022; Ллойд-Сміт та ін., 2023). Відповідно, на даному етапі розвитку мовної політики в Україні необхідно фокусуватися не стільки на дотриманні формальних вимог законів, скільки на фактичному використанні української мови в різних неформальних доменах. Це

означає також, що в опитуваннях про використання української мови треба використовувати диференціацію за доменами, а не питати про використання мови загалом.

7. Остання рекомендація стосується того, що українська мова для молоді має бути посилена саме в доменах, де російська виконувала функції близькості, соціальної адаптації і культурної інерції, адже сімейний мовний домен - один із ключових просторів відтворення мовної поведінки (Лондрі та ін., 2022; Гу та ін., 2025). Це означає, що мовна політика для молоді має бути спрямована наразі не на дотримання української в публічній сфері, де вона вже має достатню інституційну підтримку, а на стимулювання використання української мови в більш особистісних доменах, що є, очевидно, більш складним завданням, але одночасно тією сферою, де зрушення у використанні української мови буде дійсно помітним.

Підсумовуючи цей блок, зазначимо, що можна сформулювати певний загальний принцип: ефективна політика підтримки переходу молоді на українську мову має працювати не стільки через формальні вимоги, скільки через зниження поведінкових бар'єрів, підтримку інтеріоризації української мови та її соціальної привабливості і формування підтримувального мікросередовища. Ключовими фокусами можуть бути доменно специфічні сценарії переходу, перетворення наміру в рутину в прив'язці до конкретних ситуацій, підтримка нових “перехідників”, легітимація недосконалих перехідних мовних форм, робота з близьким колом і комунікація без зовнішнього соромлення. Саме ці підходи найбільше відповідають і даним, отриманим у ході цієї роботи, і літературі про поведінкові інтервенції та мовну політику.

На цьому моменті буде доречно перейти до **дискусії** щодо отриманих результатів.

Варто зазначити обмеження проведеного дослідження:

1. Кількісний етап базується на онлайн-панелі, тому вибірка, хоча й охоплює різні регіони, вікові групи та мовні траєкторії, не може розглядатися як повністю ймовірнісна репрезентативна вибірка української молоді.
2. Дослідження має поперечний, а не лонгitudний дизайн, отже воно дозволяє говорити про статистичні зв'язки й обґрунтовані інтерпретації, але може залишати сумнів щодо причинності зв'язків.
3. Ключові змінні вимірювалися через самооцінку респондентів: це стосується як факту мовного переходу, так і частоти використання української мови в різних доменах, рівня мовної самоефективності, бар'єрів та норм близького кола тощо. Тому частина результатів може бути чутливою до соціальної бажаності відповідей, пам'яті респондентів і того, як саме вони інтерпретують власну мовну траєкторію. Водночас ці обмеження не скасовують головного висновку роботи, а радше підкреслюють необхідність обережно інтерпретувати результати.
4. Отримані результати показують, що мовний перехід не можна пояснити одним чинником або простою опозицією "українська ідентичність - російськомовність". Значна частина мовної поведінки залишається пов'язаною з біографічним і соціалізаційним контекстом, зокрема мовою сім'ї та підліткового кола, а частина дисперсії залишається непоясненою навіть у багатофакторних моделях. Це означає, що мовний вибір залежить не лише від вимірюваних соціально-психологічних чинників, а й від ситуативних чинників, мікроконтекстів взаємодії, конкретних життєвих подій, структури соціальних мереж і, ймовірно,

від типу мотивації переходу. Особливо важливим є те, що різні операціоналізації залежної змінної - мовний режим, факт переходу, намір перейти й доменна частота використання української - дають не тотожні результати. Отже, інтерпретація мовного переходу значною мірою залежить від того, як саме він концептуалізується: як стабільний режим серед спектру інших режимів, як біографічна зміна, що має бінарний характер, як намір або як сукупність повторюваних виборів у різних мовних доменах.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на перевірку цих механізмів у лонгітудному дизайні: наприклад, відстежувати, як змінюються мовна українська ідентичність, норми близького кола, російськомовні бар'єри та фактичне використання української мови протягом кількох місяців або років.

Перспективним є аналіз стійкості мовного переходу, зокрема групи респондентів, які спершу перейшли на українську, але згодом повернулися до переважно російськомовної практики. У цьому дослідженні така група є цікавою, однак занадто малою ($N = 25$) для надійних статистичних висновків, тому її профіль варто розглядати радше як підказку для майбутніх досліджень, а не як надійний і достатній для повної інтерпретації результат.

Також перспективним є глибше вивчення внутрішньої та зовнішньої мотивації мовного переходу. Якісний етап показує, що одні респонденти описують перехід як результат внутрішнього переосмислення, інтеріоризації української мови та бажання узгодити мовну практику з власною ідентичністю, тоді як інші сильніше реагують на норми середовища, очікування групи або зовнішній тиск. Майбутні дослідження могли б прямо вимірювати ці типи мотивації, а також перевіряти, чи пов'язаний більш

“внутрішній” тип переходу з вищою стійкістю мовної поведінки та меншою ймовірністю повернення до російськомовного режиму.

Коротко підсумуємо знахідки другого розділу.

По-перше, модель першого розділу підтвердилася для мовного режиму частково: додавання кожного рівня чинників дійсно покращує пояснювальну силу моделі мовного режиму, але при детальному розгляді спрацьовує лише обмежена кількість чинників. Для інших залежних змінних трьохрівнева модель спрацювала краще.

Найбільш важливими чинниками для поточного мовного режиму є рання мовна соціалізація та російськомовні бар’єри (російська як навичка та частина соціальної ідентичності). При аналізі здійснення мовного переходу до цих чинників додається мовна українська ідентичність, тобто переживання української мови як своєї, внутрішньо прийнятної і придатної до повсякденного і нюансованого самовираження, а при аналізі наміру - підтримуючі норми близького кола. Разом з тим, при аналізі частоти використання української мови в різних доменах - тобто більш нюансованої і контекстно-залежної самооцінки власної мовної поведінки - спрацьовують також уявлення про престижність, перспективність і інституційну підтримуваність української мови (СЕЖ), а також впевненість у власній мовній компетентності (мовна самоефективність); при цьому вплив російськомовних бар’єрів щезає - ймовірно тому, що ситуативне рішення говорити тут і зараз українською може менше конфліктувати з уявленням про власне “я”, ніж повний перехід.

По-друге, результати продемонстрували важливість близьких стосунків. Саме норми друзів, партнерів, батьків, нових компаній, університетського середовища виявилися одним з ключових чинників переходу. Отже, мовний вибір молоді не можна інтерпретувати лише як індивідуальне рішення або як

безпосередній наслідок загальної політичної позиції людини. Перехід виявляється соціально обумовленим процесом, який потребує підтримувального оточення. Це дуже добре узгоджується з моделлю Фішмана та Communication accommodation theory, розглянутими в теоретичному розділі.

По-третє, якісний етап показав, що не-перехід на українську мову не тотожний відсутності української ідентичності. У частини респондентів не-перехід пов'язаний з російською як мовою близькості, дитинства, швидкості і автентичності, а також з відторгненням щодо агресивних закликів переходити, що, втім, не заважає відчувати себе українцем чи українкою. Отже, бар'єри переходу мають не суто політичний чи національний характер, а часто лежать в площині психологічної природності і мовної соціалізації. Для таких людей російська мова, точніше її утримання, - це спосіб зберегти цілісність свого "Я". Деякі кейси часткових «перехідників», які страждають через неможливість знайти внутрішній баланс між двома мовами, це підтверджують.

По-четверте, наявність у вибірці великої кількості стабільно україномовних респондентів виявилася дуже доречною. Вона дозволила розглядати не лише тих, хто перейшов або не перейшов на українську мову, а, по суті, три мовні траєкторії. Це підсвітило групу тих, хто перейшов, як транзитну відносно тих, хто не переходив, і тих, хто завжди говорив українською. За показниками широкої національної ідентичності та інтеріоризації української мови ця група вже відрізнялася від тих, хто не перейшов, але також не досягла показників завжди україномовних.

Також в роботі було наведено рекомендації, що спрямовані не стільки на посилення наявних мовних регуляцій, скільки на зменшення поведінкових бар'єрів і підтримку тих, хто нещодавно змінив мову неформального спілкування. Найперспективнішими з теоретичної точки зору виглядають інтервенції, що спрямовані на перетворення загального наміру в конкретні

доменні рутини, формування підтримуючих мікронорм у близькому колі, на легітимацію поступового переходу і на комунікацію без соромлення та примусу.

Наприкінці було розглянуто обмеження роботи та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, другий розділ загалом підтвердив основні положення теоретичної рамки, але значно уточнив та конкретизував їх. Мовний перехід української молоді варто розуміти як процес, в якому опосередковуючі фактори, такі як політичний/моральний статус мови і українська ідентичність, реалізуються через більш безпосередні чинники, а саме мовну ідентифікацію, норми близького кола, самофективність, переживання природності української мови та уявлення про її перспективність та престижність. Саме таке розуміння дає підстави для більш точних і потенційно ефективних інтервенцій.

ВИСНОВКИ

1. У роботі було показано, що вибір молоддю мови неформального спілкування в сучасній Україні є не лише мовною звичкою чи технічним питанням володіння мовою, а багатокомпонентним соціально-психологічним процесом. У роботі було побудовано трирівневу модель чинників мовного переходу, у якій розрізняються фоновий, проміжний та найближчий до поведінки рівні. Такий підхід відповідає теоретичним та емпіричним дослідженням, які було проаналізовано в першому розділі.
2. Виокремлені чинники перевірялися на зв'язок із мовним режимом, мовним переходом та наміром змінити мову на українську. Для перевірки наявності зв'язків використовувалися багатофакторні регресійні моделі. Дизайн дослідження був якісно-кількісним для того, щоб дослідити явище в термінах, притаманних респондентам, і врахувати ці знахідки на кількісному етапі дослідження.
3. Якісний етап показав, що мовний перехід рідко є одномоментним рішенням. Частіше він проживається як поступовий процес, у якому початкова зміна символічного ставлення до мови поєднується з появою нових соціальних доменів, де українська мова є нейтральною або очікуваною, а також із підтримкою або невідтримкою близького оточення, переживанням української мови як своєї або, навпаки, недостатньо природної, і російськомовними бар'єрами, що означають більшу вправність, а відповідно і можливість виразити себе саме російською мовою. Таким чином, не-перехід виявився пов'язаним не стільки з відсутністю української ідентичності, скільки з недостатньою інтеріоризацією української мови, силою звички, емоційною та

інструментальною прив'язаністю до російської мови та браком безпечних просторів для переходу.

4. Кількісний етап підтвердив, що всі три рівні соціально-психологічних чинників пов'язані з мовною поведінкою, однак їхня пояснювальна сила була нерівномірною. Так само повні моделі показали, що окремі чинники цих рівнів мають більший вплив порівняно з іншими. Зокрема, композитний показник української ідентичності пов'язаний із використанням української мови, але в повних моделях його незалежний внесок слабшає. Те саме можна сказати про суб'єктивну етнолінгвістичну життєздатність української мови. Значно ближчими до фактичної мовної поведінки та/або наміру виявилися норми близького кола, мовна українська ідентичність і нижчий рівень російськомовних бар'єрів. Також кількісний етап показав великий вплив первинної мовної соціалізації, що узгоджується з наявними теоретичними даними.
5. Окремо було встановлено, і це також відповідало теоретичному передбаченню, що мовний перехід є доменно-специфічним. В інтимніших доменах, передусім у сім'ї та спілкуванні з друзями, більшу роль відіграють норми близького кола, мовна українська ідентичність і нижчий рівень російськомовних бар'єрів. У більш публічних або напівформальних доменах, зокрема маються на увазі нові знайомства, робочі й навчальні чати, сервісні ситуації та публічний онлайн-простір, сильнішими стають суб'єктивна етнолінгвістична життєздатність української мови та мовна самоефективність. Це означає, що мовний перехід не є одноманітним процесом і може бути структурований по-різному залежно від конкретного середовища взаємодії.
6. Узагальнюючи, зробимо висновок, що обрання молоддю мови неформального спілкування не зводиться до української

самоідентифікації і не є прямим наслідком ні національної, ні громадянської ідентичності. Якщо говорити про мовний перехід, він відбувається як процес, у якому ідентифікаційні рамки реалізуються через більш безпосередні механізми: переживання української мови як «своєї», підтримувальні норми близького кола, відчуття власної здатності говорити українською та подолання психологічних бар'єрів виходу з російськомовного режиму. Саме тому найперспективніші практичні інтервенції мають бути спрямовані не лише на символічну підтримку української мови, а передусім на створення мікросередовищ, у яких українська мова стає мовою близькості, звичної взаємодії та повсякденного самовираження. Такі інтервенції також мають виходити з того, що мовний перехід - це процес, і нормалізувати неідеальні варіанти української мови, які є неминучими для тих, хто проходить цей процес.

Список використаних джерел

1. Agustín Lana, R. (2021). *Evaluation of language policy in the Basque Country*. ResearchGate.
2. Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).
3. Baker, C. (2011). *Foundations of bilingual education and bilingualism* (5th ed.). Multilingual Matters.
4. Bellamy, R. (2008). *Citizenship: A very short introduction*. Oxford University Press.
5. Bocale, P. (2015). Italian, Ukrainian or Russian? Language and identity in Crimea. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 36(6), 620–637. <https://doi.org/10.1080/01434632.2014.980265>
6. Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.
7. Branje, S. (2021). Adolescent identity development in context. *Current Opinion in Psychology*, 45, Article 101286. DOI: 10.1016/j.copsyc.2021.11.006.
8. Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threat. In N. Ellemers, R. Spears, & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 35–55). Blackwell.
9. Brehm, J. W. (1966). *A Theory of Psychological Reactance*. New York, NY: Academic Press.
10. Carlà, A., & Constantin, S. (2025). Language policies and insecurities in Ukraine. *Nationalities Papers*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1017/nps.2025.10071>

11. Cisel, M. H. (2007). *The language of the Moldovans: Romania, Russia, and identity in an ex-Soviet republic*. Lexington Books.
[doi:10.1017/S0090599200038587](https://doi.org/10.1017/S0090599200038587)
12. Crocetti, E., Albarello, F., Meeus, W., & Rubini, M. (2023). Identities: A developmental social-psychological perspective. *European Review of Social Psychology*, 34(1), 161–201.
<https://doi.org/10.1080/10463283.2022.2104987>
13. Dillard, J. P., & Shen, L. (2005). On the nature of reactance and its role in persuasive health communication. *Communication Monographs*, 72(2), 144–168. <https://doi.org/10.1080/03637750500111815>
14. Ehala, M. (2010a). Ethnolinguistic vitality and intergroup processes. *Multilingua*, 29(2), 203–221. <https://doi.org/10.1515/mult.2010.009>
15. Ehala, M. (2010b). Refining the notion of ethnolinguistic vitality. *International Journal of Multilingualism*, 7(4), 363–378.
<https://doi.org/10.1080/14790711003637094>
16. Ehala, M., & Zabrodskaja, A. (2013). Measuring ethnolinguistic vitality of the largest ethnic groups in the Baltic states (I). *Ethnicity: Ethnic Diversity and Ethnic Studies*, 1(8).
17. Fishman, J. A. (1965). Who speaks what language to whom and when? *La Linguistique*, 1(2), 67–88.
18. Fishman, J. A. (1967). Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23(2), 29–38.
19. Garrett, P. (2010). *Attitudes to language*. Cambridge University Press.
20. Giles, H., Edwards, A. L., & Walther, J. B. (2023). Communication accommodation theory: Past accomplishments, current trends, and future prospects. *Language Sciences*, 99, Article 101571.
<https://doi.org/10.1016/j.langsci.2023.101571>

21. Giles, H., & Johnson, P. (1987). Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*, 68, 69–99.
22. Gollwitzer, P. M., & Sheeran, P. (2006). Implementation intentions and goal achievement: A meta-analysis of effects and processes. *Advances in Experimental Social Psychology*, 38, 69–119. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(06\)38002-1](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(06)38002-1)
23. Gu, M. Y. M., Ou, W. A., Lu, C., & Lee, C. K. J. (2025). A systematic review of family language policy studies from 2008 to 2024. *International Journal of Applied Linguistics*, 35, 2287–2300. <https://doi.org/10.1111/ijal.12767>
24. Hryshchuk, E., & Kovalenko, A. (2019). Features of ethno-linguistic identity characteristic for representatives of different Ukrainian linguistic groups. *Psycholinguistics*, 25(1), 49–71. <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-25-1-49-71>
25. Info Sapiens. (2026, March 20). Частка україномовного спілкування стабілізувалася на рівні понад 60%... [Facebook post]. Facebook.
26. Keblusek, L., Giles, H., & Maass, A. (2017). Communication and group life: How language and symbols shape intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(5), 632–649. DOI: 10.1177/1368430217708864
27. Krauss, R. M., & Chiu, C.-Y. (1998). Language and social behavior. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (4th ed., Vol. 2, pp. 41–88). McGraw-Hill.
28. Kulyk, V. (2011). Beliefs about language status and corpus in focus group discussions on the Ukrainian language policy. *International Journal of the Sociology of Language*, 2011(212), 69–89. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2011.047>

29. Kulyk, V. (2018). National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. In T. Kuzio & P. D'Anieri (Eds.), *Ukraine after Euromaidan: Revisiting domestic and regional security*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315170770-3>
30. Kulyk, V. (2022). Is Ukraine a multiethnic country? *Slavic Review*, 81(2), 299–323. <https://doi.org/10.1017/slr.2022.152>
31. Kulyk, V. (2023). What have we learned about ethnonational identities in Ukraine? *Nationalities Papers*, 51(5), 975–990.
<https://doi.org/10.1017/nps.2023.41>
32. Kulyk, V. (2024). Language shift in time of war: The abandonment of Russian in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 40(3), 159–174. DOI: 10.1080/1060586X.2024.2318141
33. Kulyk, V. (2026). Studying language shift: Research on language practices and attitudes in wartime Ukraine. *Post-Soviet Affairs*, 42(2), 131–139.
<https://doi.org/10.1080/1060586X.2025.2560275>
34. Kyiv International Institute of Sociology. (2026, April 2). *Interethnic prejudice in Ukraine: September-October 2025*.
<https://kiis.com.ua/?cat=reports&id=1603&lang=eng&page=1>
35. Landry, R., Allard, R., Deveau, K., & St-Onge, S. (2022). Minority language learning and use: Can self-determination counter social determinism? *Journal of Language and Social Psychology*, 41(3), 240–269.
<https://doi.org/10.1177/0261927X211041153>
36. Lloyd-Smith, A., Bergmann, F., Hund, L., & Kupisch, T. (2023). Can policies improve language vitality? The Sami languages in Sweden and Norway. *Frontiers in Psychology*, 14, 1059696.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1059696>

37. Noels, K. A. (2014). Language variation and ethnic identity: A social psychological perspective. *Language & Communication*, 35, 88–96. DOI: [10.1016/j.langcom.2013.12.001](https://doi.org/10.1016/j.langcom.2013.12.001)
38. Noels, K. A., Vargas Lascano, D. I., & Saumure, K. (2019). The development of self-determination across the language course: Trajectories of motivational change and the dynamic interplay of psychological needs, orientations, and engagement. *Studies in Second Language Acquisition*, 41(4), 821–851. DOI: [10.1017/S0272263118000189](https://doi.org/10.1017/S0272263118000189)
39. OSCE High Commissioner on National Minorities. (2024). *Lingobarometer Moldova*.
40. Pandey, A. K. (2018). Endangered language, identity crisis and the vanishing community: A sociolinguistic study of Darma. *Language in India*, 18(5), 72–85. *Language in India*
41. Protassova, E., & Yelenevskaya, M. (2024). Changes in the immigrant Russian-speaking family language policy during the war in Ukraine. *Frontiers in Psychology*, 15, 1385420. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1385420>
42. Racek, D., Davidson, B. I., Thurner, P. W., Zhu, X. X., & Kauermann, G. (2024). The Russian war in Ukraine increased Ukrainian language use on social media. *Communications Psychology*, 2, Article 1. <https://doi.org/10.1038/s44271-023-00045-6>
43. Reid, S. A., & Giles, H. (2005). A social psychological perspective on intergroup communication. In J. Harwood & H. Giles (Eds.), *Intergroup communication: Multiple perspectives* (pp. 3–20). Peter Lang.
44. Sheeran, P. (2002). Intention-Behavior Relations: A conceptual and empirical review. *European Review of Social Psychology*, 12, 1–36. <http://dx.doi.org/10.1080/14792772143000003>

45. Sheeran, P., & Webb, T. L. (2016). The intention-behavior gap. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(9), 503–518.
<https://doi.org/10.1111/spc3.12265>
46. Søvik, M. B. (2010). Language practices and the language situation in Kharkiv: Examining the concept of legitimate language in relation to identification and utility. *International Journal of the Sociology of Language*, 2010(201), 5–28. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2010.002>
47. Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13(2), 65–93. <https://doi.org/10.1177/053901847401300204>
48. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Brooks/Cole.
49. Warditz, V., & Meir, N. (2024). Ukrainian-Russian bilingualism in the war-affected migrant and refugee communities in Austria and Germany: A survey-based study on language attitudes. *Frontiers in Psychology*, 15, 1364112. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1364112>
50. Wylegała, A. (2010). Minority language as identity factor: Case study of young Russian speakers in Lviv. *International Journal of the Sociology of Language*, 2010(201), 29–51. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2010.003>
51. Zabrodskaia, A. (2025). Psychological perspectives on language, identity, and intergroup dynamics. *Journal of Language and Social Psychology*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1177/0261927X251323981>
52. Zaprudski, S. (2007). Subjective ethnolinguistic vitality and identity: Some Belarusian-Ukrainian comparisons. *Harvard Ukrainian Studies*, 29, 405–420.
53. Zharkynbekova, S., Ayupova, G., Galiyeva, B., Shakhputova, Z., & Zabrodskaia, A. (2025). Ethno-linguistic identity of Kazakhstani student youth in modern multinational context of Kazakhstan (Sociolinguistic

- analysis of empirical research). *Languages*, 10(2), 33.
<https://doi.org/10.3390/languages10020033>
54. Борисов, Р., Константинова, А., Халімоненко, Н., & Антипович, О. (2025). *Вплив війни на молодь в Україні: Загальнонаціональне дослідження. Аналітичний звіт за 2025 рік*. Соціологічна група «Рейтинг».
55. Васютинський, В. О. (Ред.). (2012). Російськомовна спільнота в Україні: соціально-психологічний аналіз. Імекс-ЛТД.
56. Взаємодія спільнотних ідентичностей під впливом воєнних дій: соціально-психологічні ефекти : монографія / за наук. ред. І.Губеладзе / авт. кол.: В. Васютинський, В. Вінков, І. Губеладзе, В. Діброва Л. Коробка, С. Кравчук, О. Стрільчук ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Київ, 2025.
57. Кухарук, О. Ю. (2020). *Особливості етнічної ідентичності представників різних етномовних груп українського студентства* [Дисертація кандидата психологічних наук, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України].
58. Михальчук, О. (2021). Мовна ідентичність етнічних спільнот у контексті української мовної ситуації. *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 9(2), 37–49. <https://doi.org/10.14746/sup.2021.9.2.03>
59. Укрінформ. (2025, October 30). *Молодь добре володіє українською, проте все менше користується нею в побуті - МОН*.
<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4053253-molod-dobre-volodie-ukrainskou-prote-vse-mense-koristuetsa-neu-v-pobuti-mon.html>
60. Шендеровська, Л. В. (2025). Розмовний клуб «Мова на часі» як практика розвитку української національної ідентичності в освітньому середовищі. У К. О. Журба & Л. В. Канішевська (Ред.), *Утвердження*

української національної ідентичності в умовах воєнного стану: стратегічні орієнтири та інноваційні практики: Збірник наукових праць (с. 182–186). НАІР. <https://doi.org/10.32405/978-617-8011-05-5-2024-394>